

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS (VII.)

Darai Lajos (Kápolnásnék):

A kurgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér

Csak az emberek dűlnék ki, a hitük megmarad másokban.

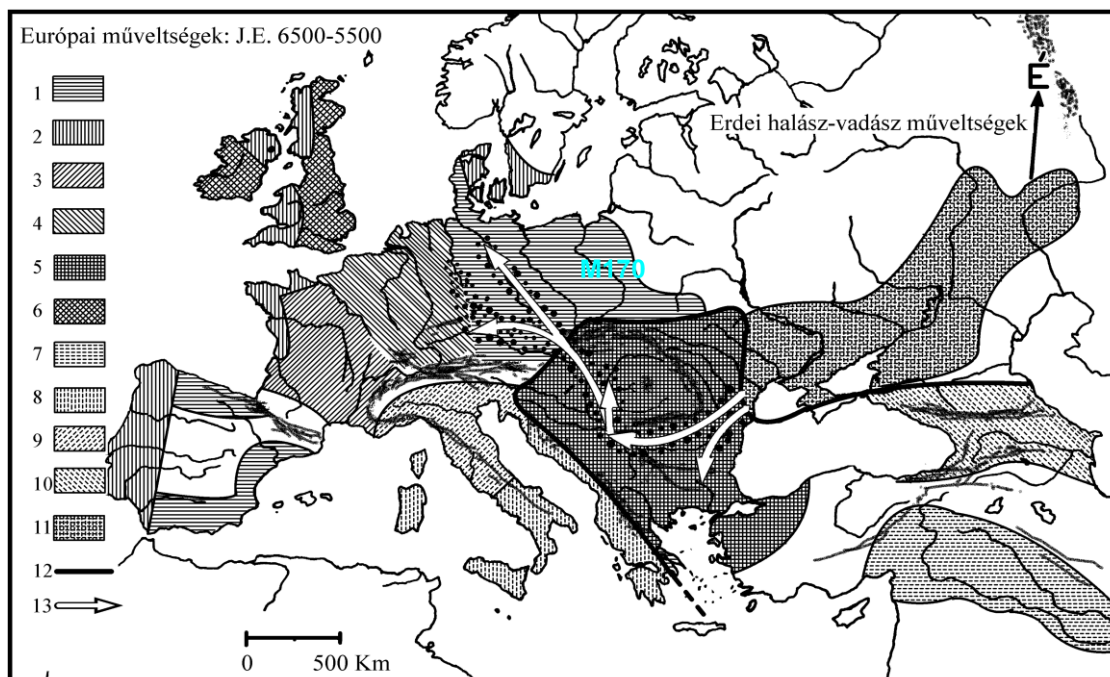
Tormay Cécile

1. A kurgán inváziók hatása a Kárpát-medence népességére

Az orosz sztyeppére is a Fekete-tó feltöltődését közvetlenül követő időben telepszik vissza az ember, de a műveltségek itt kezdetben kisállattenyésztő, majd a ló befogását követően már nagyállattartó és tenyésztő közösségeket alkottak. Először a birkát, majd a lovat tenyésztették. Itt találjuk a legrégebbi lovaglás nyomait (zabla nyoma az emberrel eltemetett ló koponyában a Dnyeper partján, Dereivkában Kr. e 4500 körüli időből),²² és a ló befogását követően a szarvasmarha tenyésztése terjedt el. Saját fémük nem volt, azt a nyugati, észak-nyugati műveltségektől szerezték be.²³ Ellenben már Kr. e. 5500 körül megtalálható náluk a társadalom kasztosodása, vele párhuzamosan az emberölésre alkalmas fegyver is. Hitvilágukban a megszemélyesített elemek, mint istenek jelennek meg. A ló befogása után hamarosan megindulnak csoportosan és fegyveresen hódítani. Előbb dél-nyugatra, majd nyugatra, később észak-nyugatra törnek be.

²² Anthony (1996), Gimbutas (1991), p.: 353.

²³ Gimbutas (1991), p.: 369.

1. ábra. Európa rézkora, az első kurgán invázió. 1: északi földművelő műv., 2: megalitok, 3: nyugat-francia földm. m., 4: Rajna-Szajna f. m., 5: közép-kelet-európai réz m., 6: brit f.. m., 7: ubaidi városiast megelőző m., 8: dél-olasz f.. m., 9: észak-olasz és tirrén f.. m., 10: kaukázusi réz m., 11: sztyepei pásztor, kurgán síros m., 12: rézművesség északi határa Kr.e. 3500 körül, 13: Vastag pontok és nyilak: kurgán temetkezés terjedése, helyi műveltségekkel ötvöződése két hulláma.

Első hullámukban felégetik, kiirtják, későbbi hullámaikban csak felőrlik, leigázzák a nyugaton települt védtelen, földműves közösségeket, mind délen a Balkánon, mind északon a szvidéri műveltség területén, majd behatolva a Kárpát-medencébe annak a sztyepei területein is. Magukkal hozzák a háborút, az emberölést és ekkor jelennek meg Európa-szerte a *védtett dombtetői várak*, az *'uraság'* szállásával, valamint az *oda telepített szakrális és fémfeldolgozó központokkal*. Velük párhuzamosan terjedt az uraságnak kijáró *halomsíros*, azaz a *kurgán típusú temetkezés* is, és alakul át a kőbaltá emberölő eszközzé, harci baltává. Először a *legeltetésre alkalmas folyóvölgyek mentén telepednek meg*, ahol az első hullámban kiirtják az ottani földműveseket (Balkán), majd a második hullámtól látható a rátelepülés. Ennek során nyomul a műveltség nyugatra és szorítja maga előtt ki a vonalkerámiás műveltséget, és váltja fel pásztorműveltséggel, ahogy ezt az **1. ábra** szemlélteti. A Kárpát-medencében ez elsősorban a Duna-Tisza-közét, majd a Dunántúlt érintette, aztán a harmadik hullámban történő mozgásnál települ be a Maros-völgye is, és válik a Tisza-völgye teljesen a kurgán pásztorok területévé. A kurgán emberei a Fekete-tenger északi pereméről eredtek, és ők vihették magukkal az M170 jelzőket is. A bükki műveltség területe és az Északi-Kárpátok területe azonban sokáig érintetlen marad, ott később is

csak a két műveltség ötvöződése mutatható ki, kiirtódásuk nem látszik, de az M170 jelző sem dúsul fel.

A III. kurgán-vándorlásnál tapasztalható nagymértékű elvándorlás a Dnyeper vidékéről az Urál felé, de ekkor húzódik fokozottabban északra a szvidéri műveltség is. A szvidéri műveltség az ú. n. finnugor műveltségekhez kapcsolható.²⁴ A würm fölmelegedése utáni északra költöző a kurgánmozgások kísérője lehet a TAT jelző, azaz az Eu13 és az Eu14 kialakulása, amely egyébként a magyarságból hiányzik.

Az esőztető földművelést folytató, összefoglaló nevén *Duna menti műveltség* – mely időnként odébb települve egyedülálló erdőégetéses technikával újította meg a föld termőképességét – Duna II. szakaszában a Duna mentén nyugatra terjeszkedik, s Kr. e. 4500 után a német síkságra érve megteremti Nyugat-Európa újkőkorszakát. Viszi magával az Eu19 (M17) jelzőt is, de minél távolabbra kerül, annál kisebb az aránya, részesedése az ott uralkodó Eu18 (M173) jelzővel szemben. Itt is hiányzik az ember embernek való alárendelése, semmiféle főnökség nem mutatható ki a dunai kultúra ma germánnak jegyzett falvaiban.

Az ugyanekkor, az ugyancsak az elöntött Fekete-tengeri partvidékről újra benépesülő Termékeny Félhold területén – Mezopotámia déli részén – terjedt el az öntözéses földművelés, amelynek technikája natufi és helyi műveltségi előzményekkel föltehetően ugyancsak a Fekete-tó elöntött peremén kerülhetett kidolgozásra. Ezen a területen való alkalmazásának, továbbfejlesztésének, az itt szükséges öntözéses földművelés terjedésének, kiépülésének és fenntartásának viszont előfeltétele volt az együttműködő nagyobb embertömeg. Az öntözőrendszerek kiépítéséhez–karbantartásához nélkülözhetetlen az összehangolt emberi tevékenység és ezt az ezen a területen az emberi alárendelést alkalmazó temp-lomgazdaság létrejötte biztosította. A templomgazdaság a szintén földművelő boian kultúra mediterrán etnikumának északra terjedésével egyidőben Kelet-Európában is megjelent. Később a Nílus menti társadalomban is létrejött a temp-lomgazdaság, és ott már nem a városállamok rendszerén, hanem területi királyságot alkotva építette fel monumentális kőépítményeit. Ezek fölépítése ugyancsak hatalmas embertömegek együttes célirányos tevékenységét igényelte.

A kelet-európai sztyeppén észak és kelet felé az Urálig jutott halász–vadász társadalmak tehát 8 ezer éve folytatnak állattartást, állattenyésztést is. A kezdetben csak vadászott, de később befogott fő állatuk, a ló a temetőikben is megjelent, azaz szakrális jelentőségre tett szert. A Kaukázustól északra és a kukutyini (cucuteny-i) műveltségtől keletre kialakult férfielvi, szegényekre és gazdagokra tagolt pásztortársadalomban már Kr. e. 5500 körül felbukkan az emberölő fegyver. A sírok mellékletei születési előjogokra utalnak. A hitvilág elemei egyeznek a későbbi indoeurópai hitvilág elemeivel. A 7 ezer éves lovas közlekedés ma-

²⁴ László (1974), pp.: 229-30, László (1967), p.: 23.

gyarazza a hatalmas terület egységességét. A lovaglás 6500 éve immár bizonyos tudománya pedig lehetővé tette a marhatenyésztést. Ekkor a kőbaltából harci balta lesz, és a főemberi dombsírokban emberáldozatokkal temetnek. Az ugyanekkor kialakult Ubaid műveltséget – a lovaglás kivételével – hasonló elemek jellemzik a rabszolgaság, és itt nyilvánvalóan már a templomgazdaság formájában.²⁵

A halomsíros vagy kurgán műveltségű harcibaltások népe ugyanekkor találta fel a háborút éppen a három eszköz: a ló, a fegyver és az önmaga magasabbrendűségi tudata, birtokában. Előbb a balkáni Vinča kultúrát égették fel, és terjesztették el a folyó völgyekben a pásztorkodást. Ez azonban még nem volt igazi háború, mert nem volt védekezés. Aztán idővel a földművelés visszatért és feloldotta a kurgán műveltség elemeit, maradék népességét és a velük oda került M170 jelzőt. Erre az időszakra esik a rézőtvözési technikák megjelenése. Előbb az arzén, majd az ón az ötvöző anyag. A Kárpát-medencében azonban, – szokatlan módon – az antimon ötvözi a rezet bronzzá.²⁶ Az antimonbronz meg is marad egészen a vaskorszak közepéig, mert minősége és ára egészen a Kr. u. V-VI. századig versenyképes a vassal, és a Kárpát-medence látja el fémmel Európa nagy részét, az etruszk területtől kezdve egészen Skandináviáig.²⁷

Eközben a Kárpátok északi-keleti vonulatai körül az eredeti lakosság megmaradt, a hódítókkal csak részben ötvöződött, nem jelent meg itt a gazdag és a szegény ember különbsége a temetkezésben. Erdély északi részében még a Kr. e. V. században is egalitárius temetkezést tapasztalhatunk. A területen nem jelent meg az antropomorf kerámia sem, ami eléggé határozott jele annak, hogy nem voltak a területnek néven nevezett istenei. Nem találhatók meg a templomgazdaság nyomai. A terület népe kisebb közösségekben élt. Rájuk lehet jellemző az, amit Hérodotosz a szkítákkal kapcsolatban megjegyez, nevezetesen, hogy nem gyűjtenek vagyont, nincs semmijük, de meghódítani sem érdemes őket. Nem tűrik ugyanis a rabszolgaságot, fellázadnak, inkább meghalnak, pedig aranyuk annyi van, amennyit akarnak. Ez a leírás, ez a szemlélet köszön vissza a későbbi magyarnak nevezett kultúrából.

Ugyanez történt ezer évvel később a Duna és a Tisza völgyében is, Baden–Vucedol műveltségként a II. kurgán invázió idején. A *tízezres települések* lakossága megritkult: megölték őket, vagy az írástudásukkal együtt délre, a görög szigetekig, vagy akár Egyiptomig menekültek. A kisebb települések azonban, különösen a kukutyini kultúra területén érintetlenek maradtak. Ez a terület kevésbé kurganizálódott, mint a Duna–Tisza-mentén élők, akik a hódítóknak alárendelten éltek, s rézeszközökkel váltották meg életüket. *A dombokon fémöntő és fegyvergyártó műhelyekkel ellátott erődök jelentek meg, s eltűntek a közösségi helyiségek, szentélyek.* Elő-Ázsiában viszont, a folyó völgyekben ekkor jött

²⁵ Lásd Cser (2000), pp.: 141–170.

²⁶ Miske (1904).

²⁷ Bárczy (1999). p.: 11.

létre a városok és városállamok rendszere, egyben megjelent az írás és a bronz. 4800 éve a kurgán műveltség a Kaukázus északi felén átalakult juhok és marhát tartó késő-jamna műveltséggé és ötszáz év múlva már a Balkánon volt. Feltűnő jellemzője a kerek kocs, aminek Budakalászon 5 ezer éves kerámia modelljét ásták ki. E műveltség indította el a tiszai kultúrát is felégető III. kurgán inváziót, aminek a végén a hódítók beolvadtak a helyben maradt leigázottakba. Ekkor távozott a Dnyepertől keletre települt szalagdíszes kerámia népének egy része az Urál környékére, és vitte magával addigi génjelzőit, amihez aztán az ottani elzárkózottságukban a TAT jelzőt vették fel. De az Észak-keleti-Kárpátok műveltsége és népessége még ekkor is viszonylag érintetlen maradt. Válaszlépésként mind az állattenyésztés, mind a rézművesség felértékelődött, a lakosság megtanulta megvédeni magát. A proto-indoeurópai hódító elit Kárpát-medencei beolvastásával a sztyepei hódítók felbukkanása itt ezer évre megszűnt. Ugyanakkor ez a hódító nép és nyelv más irányokban a későbbi indoeurópai népek és nyelvek kezdeményeit eredményezte.

Figyelemre méltó, hogy a II. és a III. kurgán-mozgásnál a Balkán ősi kultúrája dél felé 'menekült.'²⁸ Ekkor töltötte fel ez a műveltség a Kükládokat, majd kerülhetett át Egyiptom földjére is.²⁹ A balkáni részen a társadalom kasztosodása már az II. kurgánvándorlás alatt megtörtént. Ugyan már a Vinča műveltség is antropomorf szemléletű volt, de a templomgazdaság kialakulását korábban itt még nem lehet kimutatni. Tőlük joggal származtatható az egyiptomi uralkodó elit, akik nem a viszonylag közeli Folyamközben elterjedt hatvanas, hanem az Európában szokásos és elterjedt tízes számrendszert vihették magukkal, és hozták létre a történelem során az első területi államot, vihették magukkal a későbbi székely/magyar rovásírás ekkori jeleit. A kukutyini (Kárpátok-menti) műveltség azonban még ekkor is tovább őrzi eredeti jellegét, érintetlen maradt.³⁰

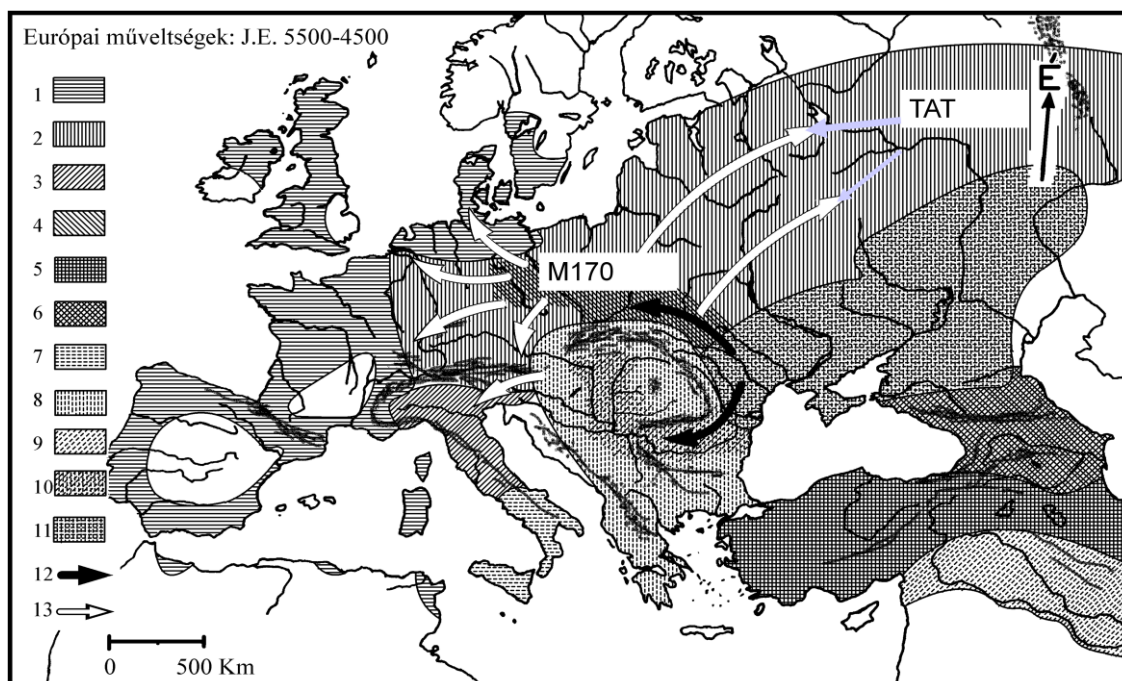
A III. kurgán-mozgással párhuzamosan az északabbi területekről indult el komoly népmozgás (**2. ábra**), de nem csak nyugati irányban, hanem keletre, az Urál felé is.³¹ Itt fogható meg egy esetlegesen ragozó nyelvet beszélő embertömegnek az Urál felé áramlása. Ez vihette magával a Kárpát-medence őskultúrájának a nyelvét esetleg már töredékesen, majd ez a nyelv pusztulhatott le az erdei, lazább közösségi élet ideje alatt, és vált az ú. n. ugor nyelvekké. Ha volt 'ugor' nép, akkor itt érhető tetten. Fordított folyamat nyelvi alapokon sem értelmezhető.

²⁸ Gimbutas (1991), pp.: 384-391.

²⁹ Érdemes lenne további célzott vizsgálatokat folytatni a sejti férfi tulajdonság-örökítőkkal például a Nílus völgyében, illetve az Egyiptom és Szudán határvidékén élő és magukat a magyarok leszármazottainak valló fekete bőrű, muszlim magyarábok között. A magas Eu19 arány a görögországi makedónok között szintén ennek a vándorlásnak lehet a nyoma.

³⁰ Gimbutas (1991), p.: 401.

³¹ Sherrat (1998a), p.: 169.

2. ábra. További kurgán inváziók és vonaldíszes kerámia műveltségének ‘menekülése’ a kurgán betörés előtt. 1: nyugat-európai megalit műveltségek, 2: szalagdíszes kerámia terjedése, 3: észak-olasz csoport, 4: a szalagdíszes, azaz a kottafejes kerámia műveltsége forrása, 5: anatóliai kora-bronz korszak műveltsége, 6: kaukázusi kora-bronz korszak műveltsége, 7: dél-olasz műveltségek, 8: kárpát-medencei fémutánzó kerámia, bronz kori műveltség, 9: folyamközi városi műveltség, 10: kurgán műveltség terjedése a Kárpát-medencében, 11: sztyeppei kurgán műveltség, 12: második kurgán mozgás, 13: szalagdíszes műveltség menekülése.

A Kárpát-medencei réz és antimon bronz ötvözte Európa számára elsődleges forrás volt. A bronzkor elején a harcias, férfi istenséget tisztelő, a társadalmi egyenlőtlenségben érdekelt műveltség fokozatosan nyugatra vonult. Helyére, a Dunántúlra és a Tisza mellé visszatért a délre költöztek egy része, s átmenetileg visszaállította az egyhelyben lakó falvas települést és az egyenlőség társadalmát. 4600 éve a Dunántúlról, Somogy területéről indult meg a harangedényes műveltség (‘nép’), mint hatalmi elit inváziója nyugati, dél-nyugati irányba, hogy teljessé tegye Európa indo-európaizálását. A Dunántúl tehát inkább Nyugat-Európa-hoz sorolható ekkor, a Tisza mente inkább a sztyeppéhez, a Felvidék és Erdély azonban önálló. A Kárpát-medence hármass műveltségi tagozódása továbbra is élénk valóság. Az erdélyi sírok még mindig nem ismerik a gazdag és a szegény elkülönülését.

A körhalmok, körárkok és körépitmények: körvárak, körvárosok eddig inkább csak a fellelt vagy sejtett kurgánok (kunhalmok) miatt voltak érdekesek a nagyközönség előtt. Ugyan a kurgánoknak voltak embertelen vonásaik is, hogy oda a főnök halálakor emberáldozattal szolgálta, asszonyait is eltemették, de

azokról mintha megfeledkeztek volna ismertetőik, rajongóik. Mostantól azonban nem kell szemet hunynunk e felett, hiszen csak múltó epizódnak tekinthetjük, és a hosszú évezredekben sorra előbukkannak a sajátos felhasználású helyek, kör alakú települések és házak, sőt várak és városok, vagy esetleg olyasmik, amik rendeltetését még nem ismerjük. Mindegyik azonban az emberi találékonyság, képesség kifejezője és emléke, ezért megbecsülésünkre érdemes és további tanulmányozást kíván.

Mivel a kör, ker szavunkat sejthetjük a más nyelvekben előforduló kur, kor, kir, gur, gor, gar szavakban is, és a földhányást, gányolásnak is mondja a magyar nyelv, a kissé talán humorosan hangzó *körgán* kifejezést találtuk alkalmasnak összefoglalóan ezeknek a temetkezési és települési vagy gazdasági jellegű építményeknek a megnevezésére. Ezért tehát az mondható a magyar körgánok titkának, hogy az emberi teljesítmény bizonyítékai, azaz a magyar múlt beleillesztői az egyetemes emberiség életébe.

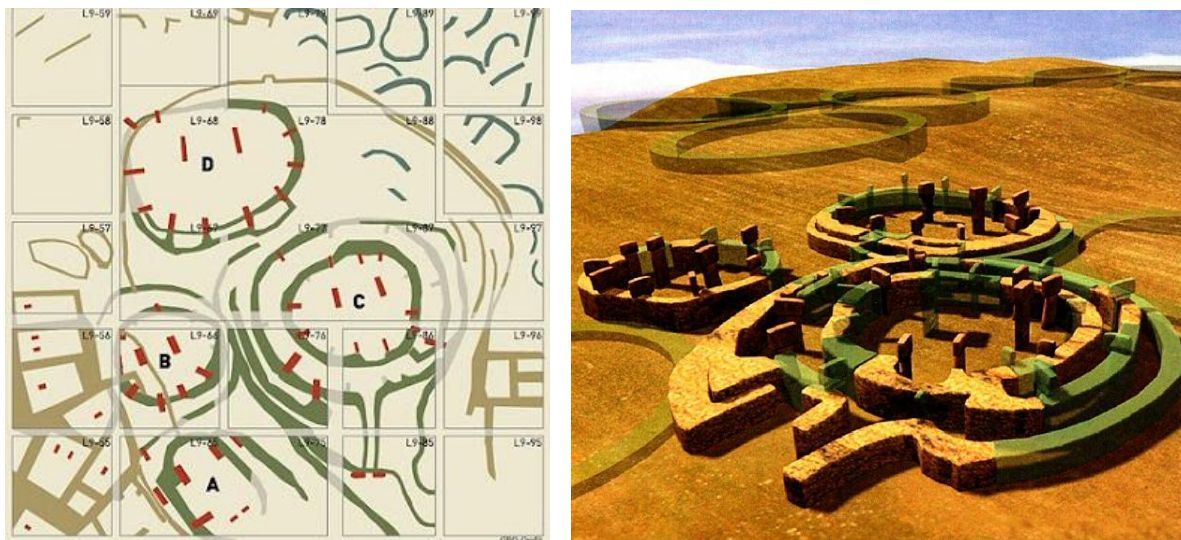
2. Fémkorszaki körépítmények, erődök, körvárosok

A kurgán inkább eltorzulásként, kirívó időszakként jellemezhető abban a sorban, ahol nem közösségi, hanem végül is magáncélra felhányt földhalomról van szó. A benne elhelyezett sírmellékletek közt megtalálható emberáldozatok sokasága mindenképpen elrettentő. Mint divat ugyan még sokáig, különösen Kelet-Szibériában fennmaradt a földhalom főnöki temetkezési helyként, de az eredeti szerep leáldozása nyilvánvaló, utána már más, közösségi célú felhasználásai mutatkoznak a kelet- és közép-európai részeken. Például a trójai vár kapcsolataként emlegetett arkaimi körépítmény, és a környékén sok-sok hasonló város-erőd. A későbbi iráni Gur és Babilon körvárosa pedig egészen más, gyakorlati irányban mutatja a haladást az építésben. A még régibb ősidőkben pedig láthatjuk a magyar nagyalföldi és a kukutyini tízezres településeket, majd pedig Çatal Hüyük I-et, Çatal Hüyük II-t, és végül Göbekli Tepét.

a. Göbekli Tepe

Göbekli Tepe („Pocakos hegy”) *A szabad enciklopédia* szerint olyan „régészeti lelőhely a mai Törökország délkeleti részén, ahol a romok kiásása során az emberiség eddig ismert legkorábbi körtemplomait tárták föl. A régészek szénizotópos mérései alapján az építmény mintegy 12 000 éves. A würm jégkorszak végén letelepült vadászközösség hozta létre. Ennek alapján megállapították, hogy ez a szakrális, szociális és műveltségi kapcsolatok alapján szerveződött társadalom megelőzte a növénytermesztő társadalmat. Idővel az itteni közösség

is elkezdte a növénytermesztést és a háziállatok tenyésztését.”³² Annyit máris megjegyezhetünk, hogy ha nem is templomról, de minden bizonnyal annak valamilyen elődjéről van itt szó **(3. ábra)**, és ez a telep, ha igaz lenne az időmeghatározása, akkor kb. 2 évezreddel megelőzné Catal Hüyüköt. Csakhogy sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy olyan ott talált szerves anyag alapján történt a datálás, időmeghatározás, ami sokkal korábbi időben keletkezett, mint a kőépítmények. De hogy mi alapján mondjuk ezt, az csak e fejezetrész végén derül ki. Nézzük előbb a helyről eddig ismert tényeket.

3. ábra. Göbekli Tepe ásatási terve és az eredeti állapotot közelítő makettje.³³

Klaus Schmidt, a Német Régészeti Intézet munkatársa, 1994 őszén, e kis-ázsiai hegytetőn pattintott kőszerszámok tömémentlen szilánkját fedezte fel, és úgy értékelte, hogy igen régi és sok embert foglalkoztató telepről van szó. 1995-ben a sanliurfai városi múzeum támogatásával kezdett feltárást, és „már centiméterekkel a talajfelszín alatt mívesen megmunkált kövekre bukkantak, álló oszlopok alkotta kökört találtak” és később „egy második kökör maradványait is feltárták, majd következett a harmadik, és utána még több. (A 2003-ban végzett geomágneses vizsgálatok szerint legalább húsz kögyűrű rejtőzik egymás mellett, látszólagos összevisszaságban a föld alatt.) A kőoszlopok gigásziak, a legnagyobbak öt és fél métereseek, súlyuk 15 tonna körül van. A rajtuk levő domborművek állatokat ábrázolnak. Feltűnő, hogy más-más stílusban: vannak köztük egészen elnagyoltak, de finoman megmunkáltak is; jelentésük szimbolikus... A hegy más részéről pattintott kőszerszámok: újkőkori kések, bárdok és hajító-

³² *Wikipédia* (2012). Érdekes, hogy a Chicagói Egyetem régészei az 1960-as évekbeli helyszíni bejárásán Göbekli Tepét a bizánci idők katonai telephelyének vélték, a helyszínen talált törött mészkőtömb sírkőtöredékekkel.

³³ <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5440722438649549970>.

fegyverek tömege került elő. Az építőkövet messziről, a szomszéd völgyekből kellett a helyszínre vonszolni.”³⁴ (4. ábra.)

4. ábra. Göbekli Tepe ásatási helyszín.³⁵

A kököröket kitevő oszlopok egyszerű alakot mutatnak, mert vagy hatalmas oszlopokból vagy T-alakú lapos mészkőtömbökből állnak. Vastagságuk csak „ötöd akkora, mint a szélességük. Jó karnyújtásnyira magasodnak egymástól, kurta kőfal fut körbe közöttük. Minden gyűrű közepén két-két magasabb oszlop áll sekély gödörben. Akik itt ügyködtek, még nem konyítottak az építés trükkjeihez. A régész Schmidt szerint a T-alakú oszlopok valószínűleg stilizált emberi lények lehetnek. Faragott karjuk van, kezük ágyékkötővel fedett hasuk felé nyúl. Erre utal az is, hogy mindegyik a kör közepe felé néz, ahol talán közösségi – *rituális* gyűlés vagy tánc zajlott. A régészek – bár véleményt nyilvánítani még korai – úgy vélik, valamiféle vallási rituálé részei lehettek ezek az oszlopok. Faragásaik zömmel gyilkos teremtményt – mérges skorpiót, támadó vadkant, bős oroszlánt – ábrázolnak. Az oszlopfigura őrzői vagy totemállatai lehettek ezek a fenevadak.”³⁶ Azaz elriasztották a hivatlan látogatót, elrettentették a kívülről. (5. ábra) – Mi mindenesetre máris felfigyelhettünk itt arra, hogy ragadozó állatok, sőt kimondottan ’gyilkos teremtmények’ szerepelnek az oszlopokon. Ami azon a közvetlen szerepkörön túl, amit az elemzői siker felfedezett, azonosítani vélt, mélyebb összefüggésben olyanoknak az alkotása lehet, akiknek ilyen jelké-

³⁴ Wikipédia (2012).

³⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6bekli_Tepe.

³⁶ Wikipédia (2012).

peik saját harcias mivoltukat szimbolizálták. Ez pedig már önmagában elég pontos időmeghatározást, datálást tesz lehetővé, de mindenképpen a hódító hatalmak kialakulása utánra szól.

5. ábra. Ez a látvány elárulja, miért gondolták korábban középkori temetőnek Göbekli Tepét.

Mivel ugyanott településnek nyomát se leleték, viszont az oszlopfaragáshoz, felállításhoz sok munkáskéz kellett, akiket el kellett valahogy látni, „minden jel arra vall, hogy Göbekli Tepe kizárólag kultuszhelyként, szertartási központként működött. Aki idejött, csak a munkáját végezte, lakni nem itt lakott. A helyszínen talált több ezer csont (gazellák, vadtulok maradványa) arról árulkodik, hogy messze innen ejtették, és szállítmányokban küldhették az építőknek. Nyilván, nagyszabású vállalkozás volt maga az élelem szállítása is, amit meg kellett szervezni, le kellett bonyolítani. Azonban mindeddig nincs bizonyíték arra, hogy valamiféle közösségi hierarchiában éltek Göbekli Tepe építői. Nyoma sincs annak, hogy az itteniek közt vagyoni – tehát társadalmi-, tekintélyi-, hatalmi – különbségek voltak. Még arra sem utal lelet, hogy az itteniek közül egyesek jobb ételhez jutottak, mint a többiek. Schmidt úgy véli, hogy környékbeli vadászó-gyűjtögetők zarándokoltak Göbekli Tepébe. Másfél száz kilométeres körzetből gyűltek össze időről időre a templomnál. Lehetséges, hogy ajándékkal érkeztek – fizetséget hoztak a papoknak és a kőfaragóknak. Nemcsak a templom építéséhez, hanem a zarándokok irányításához is szervezetség kellett.”³⁷ – De hát sajnos ezek túlzottan is mai felfogási szempontok. Eleve egy gyűjtögető, halász-

³⁷ *Wikipédia (2012).* Az ásató Schmidt fantáziája eléggé meglódult: „Valószínűleg énekel-dobszóval érkezett a nép, a fáklyák fényében sejtelmes táncot jártak a kőoszlopok, a faragott állatalakok. Szabályos lakomákat is csaphattak itt. Lélekemelő helyszín volt a templom, ám rituális szerepe mellett afféle neolit szórakozóhelyként, találkahelyként is működhetett.”

vadász életmódot folytató férfi 50 km-es körzetet bejárva,³⁸ az jól ismerve élt és látta el minden szükségessel a családját. Mindegy, hogy magányosan, vagy – alkalmanként – csoportban működött. Ugyanakkor a szöveg annyiban ellentmondásos is, hogy kijelenti: közösségi hierarchiának nincsen nyoma, de aztán arról beszél, hogy nem is laktak ott az emberek, mert oda csak kultusz céljából érkeztek igen nagy számmal és az ő étkeztetésüket megoldották távoli szállítmányokkal, amit a hatalmas mennyiségű állatsont jelez. Mi ez, ha nem a hatalom önfitogtatása, amit csak egyfajta magasabb rendűségének érvényesítésével tudott megszervezni az amúgy ellátásra képtelen területen. Hogy ilyen kiváltságosak nagy számban voltak és egyenlő mértékben kaptak ellátást, az nem a hierarchia hiányának jele, hanem az ott működő hatalom nagyságának. Hacsak a szerző nem gondol itt egyfajta mintaként a mai német autópályák melletti, éjjel-nappal nyitva tartó önkiszolgáló éttermek kisázsiai ősére, ahol mindent megvásárolhattak a látogatók – ’vallási zarándokok’, hogy segítsünk neki a fantáziálásban. Ám az erőlködést leleplezi a hierarchia hiányának ez a – téves – kiemelése, mert annak megléte máris kb. felére csökkentené a helyszín és építmény korát.

Mivel a környék hegyei északi irányban a Tigris és az Eufrátesz forrásvidékét rejtik, mely két folyó is kiszáradt a würm végi lehülésben (id. dryas) és szárazságban, ezzel magyarázatot kapunk ennek a tágabb területnek a fokozatos kiürítésére és elhagyására, illetve az előtte való nagyagyarányú lakosság betelepülésre. De nem Göbekli Tepe vonatkozásában! Sokkal inkább a hatalomváltásokkal függhet össze, hogy Göbekli Tepe – körépítményeivel együtt – egy idő után elveszítette jelentőségét, ’mágikus hatalmát’, „építése után néhány évtizeddel minden oszlopkört betemettek, és új, már kisebb kört (olykor azon belül egy még kisebbet) emeltek fölé. Aztán ezeket is föltöltötték, és a közelben új kőkör építésébe kezdtek. Évszázadokon át mehetett ez így – megépítettek egy kört, használták egy ideig, majd betemették, és másikat emeltek a helyén. Az is furcsa, hogy Göbekli Tepe építői idővel egyre hanyagabbak lettek. Az első kőkörök a legnagyobbak és technikai-művészi értelemben legkidolgozottabbak. Az idő múlásával kisebbek és egyszerűbbek lettek az oszlopok, mintha készítőiket már nem érdekelte volna igazán a minőség. Aztán Kr. e. 8200 táján egészen kiveszett belőlük a buzgalom, Göbekli Tepe lassan feledésbe merült.”³⁹ – Figyeljünk fel arra, hogy a kezdet kezdetén voltak az oszlopok domborművei a legtökéleteseb-

³⁸ Ami kb. 300 km².

³⁹ *Wikipédia* (2012). Schmidt – ellentétben Gordon Childe elméletével a földművelés kialakulásáról és népesség feldúsító hatásáról – fordított forgatókönyvet ír, miszerint a Göbekli Tepét építők, üzemeltetők és a látogató seregnyi nép élelmezésére kezdték a vadon termő gabonaféléket termesztetni, háziasítani a környékbeli. És a mai alakor-búza legközelebbi ismert őse az alig 100 kilométerre található Kaca dag lankáin terem. „Eszert a Childe elméletében mindenek elé helyezett földművelés talán egy még előbbrevaló készletéből: a lélek mélyén gyökerező áhítatból született. A csoda iránti vágy vezette el az embert a hitét igazoló gigantikus kő-építményekhez.”

ben megmunkálva. Mert ebből az következik, hogy ennek a kezdetnek a pontos meghatározásával, szerintünk sokkal későbbre tevésével eljutunk addig az elég közeli időig, amikor már elterjedtebbek voltak az ilyen – mai szóval – hatalmi tobzódások. Ez a hatalmi demokrácia a harciasok egyenrangúsága tehát, ahonnet már a kurganizálás is kirekesztette a leigázott népet, úgy elzárta szertartásaitól, hogy arról semmit se tudjanak, sőt nélkülözzék e tudás hiányát. Itt is ezt találjuk, s a végső hanyagság hatalmi hanyatlásra utal.

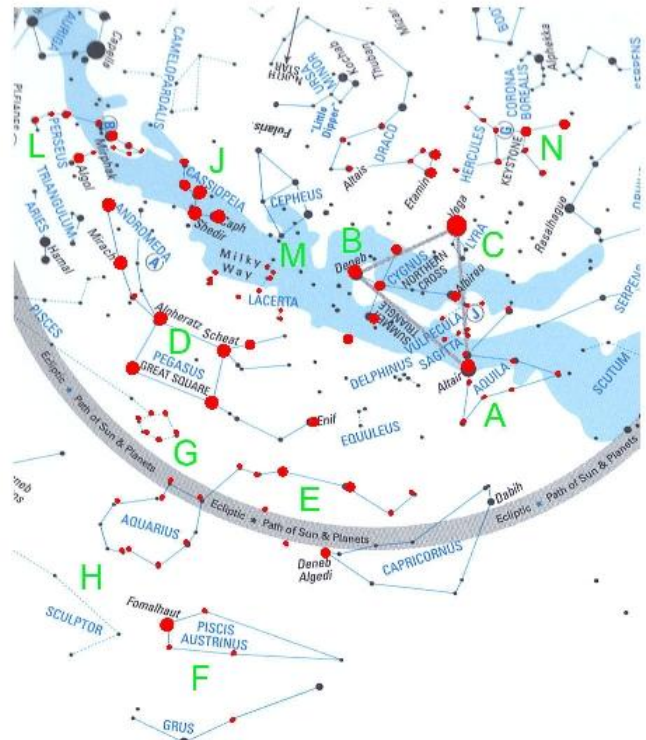
6. ábra. Kis fantáziával jól látszik a keselyű és skorpió kőfaragvány a modern csillagtérképen.⁴⁰

Göbekli Tepére tehát nem érvényes az a Kis-Ázsia többi részére vonatkozó magyarázat, hogy a 13000 éves közel-keleti natufi műveltséget szétzavaró szárazság miatt tízezres népességgel töltődött fel hirtelen az a vidék, és aztán a lakosság onnan is elszivárgott a terjedő szárazság miatt jobb körülmények közé, például északra, a Fekete-tó mellé, vagy a Balkánra hozva a földművességet és a kultuszt. Az ekkoriban lakossággal feldúsult, majd kiürült, a nem messze lévő Çatal Höyük később (és Hacilar is) újra benépesül, ami a szárazság megszűntét jelzi. Ugyanakkor „az építmények északi tájolása (ahogyan Çatal Höyük halottaié is) fölveti azt, hogy a csillagászat és az égi jelenségek megfigyelése fontos szerepet játszhattak a közösség műveltségében. Hogy a körtemplomok szoros kapcsolatban álltak az égbolt megfigyelésével, kézenfekvő föltételezésnek látszik.”⁴¹ Timothy J. Stephany aztán egyenesen a Göbekli Tepe 'körtemplomban'

⁴⁰ <http://www.timothystephany.com/gobekli.html>.

⁴¹ Wikipédia (2012).

talált kőfaragásoknak a csillagképekkel való kapcsolatáról ír.⁴² (6-7. ábra.) És ezeknek az oszlopokon lévő faragványoknak az égi jelekkel (konstellációkkal) való azonosítása eléggé meggyőző. Ugyanakkor az északi tájolás azonossága, s méginkább a csillagképek megjelenése azt sugallja számunkra, hogy itt, azaz Göbekli Tepében nemcsak valamilyen egyszerűbb hatalom megjelenéséről van szó, hanem olyanéről, aki már a Fekete-tavi csillagászatot is ismeri, vagy inkább bitorolja (8. ábra).

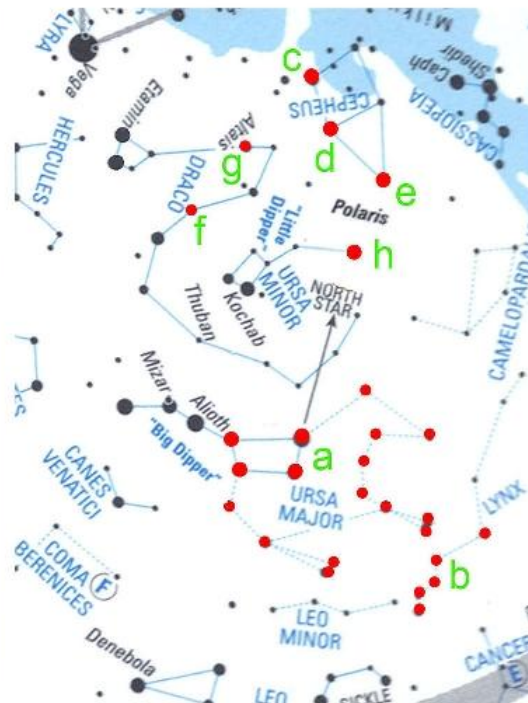
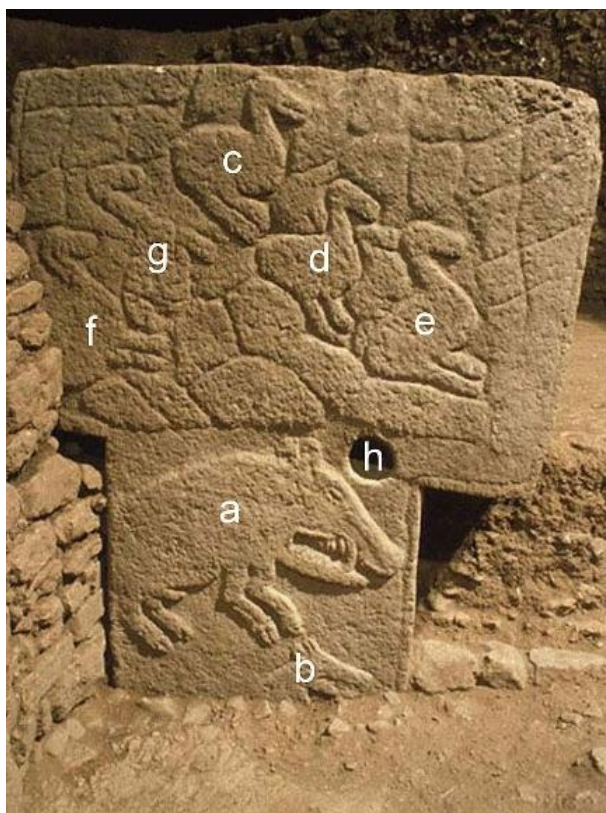

7. ábra. Megfeleltetve a csillagképi neveknek.

Emberi maradványokról nem számolnak be a híradások, bár a betemetéshez használt anyagban találtak csontokat. A hitüket tekintve teljes a bizonytalanság, a papi kaszt létét is csak föltételezni lehet. Ez a maga korában monumentális alkotássorozat sok ember együttes munkáját igényelte, amihez elengedhetetlen volt a társadalmi szervezettség, a munkamegosztás. A sok ember etetésére vonatkozó sejtelmek szintén nem megbízható következtetések vagy adatok. Ekkor gabonatermelés még nincsen, de a gabona vad változata éppen innét a környékről ismert. A közeli Shanidár barlangi kicsit korábbra keltezett, a négyéves fiúk anyjuk melletti feláldozása, mint feltételezett legkorábbi emberáldozat, azt mutatja, hogy az alárendelés egyik forrásával van dolgunk. – Amihez végső csattanóként tehát hozzátesszük, hogy ilyen kifinomult kőalakzat csiszolást *csak fém-*

⁴² *Myths* (2012).

eszközökkel lehet végezni,⁴³ a kőszerszámok erre alkalmatlanok. Így tehát többszörös bizonyíték van rá, hogy Göbekli Tepe nem lóg ki a sorból, hanem a fémkorszaki alárendelő hatalom viszonylag késői megnyilvánulása lehet.

9. ábra. Amint a mennyben, úgy a földön is?⁴⁴

b. Európa és Ázsia határán: Trója és Arkaim

Trója elpusztításának, valamint modernkori feltalálásának és kifosztásának híres története elevenen él az világ emlékezetében. Hiszünk a trójai háború meséjében, bár közvetlen tárgyi bizonyítékok mind a mai napig nem jelölték ki annak helyszínét. Ám „a német utazó, Heinrich Schliemann konkrét valóságként fogadott el egy bronzkori történetet, mely témáit és szenvedélyeit illetően éppoly szövevényes és megindító, mint egy Shakespeare-dráma. A trójai háború esetében a legenda a valaha írt leghíresebb hősköltemények egyikének, az Iliásznak köszönheti nagyságát és maradandóságát.”⁴⁵

Az ősi Trója története a görögök és trójaiak hosszan tartó háborújáról szóló népköltészet gyűjteményének tekinthető, amit a Kr. e. 8. században éltetett köl-

⁴³ Cser Ferenc szíves közlése.

⁴⁴ http://pctrs.network.hu/clubblogpicture/2/9/_/209298_443522580_big.jpg. Módosítva:

2011. július 19. 15:14:17.

⁴⁵ Uzonyi (2010).

tő, Homérosz megénekelte formában közvetített azután a szájhagyomány. „A város falait a legenda szerint Poszeidón, a tenger istene, és Apolló építette.”⁴⁶

A város bukását a trójai király, Priamosz fiának a választása okozta. Parisz azt a kétes és veszélyes megbízást kapta, hogy döntse el, ki a legszebb, Héra, Helené vagy Aphrodité. Az istennők lelkiismeretlenül megvesztegették Pariszt. A királyfi kényszerű választását nem egyszerűen a tetszés vagy a vesztesek bosszújától való félelem vezérelte, választania kellett a gazdagság és egész Ázsia trónja, a bölcsesség és legyőzhetetlenség, valamint a spártai király, Menelaosz feleségének, Helenének szerelme között, aki a világ legszebb asszonyának hírében állt. Választása Helenére esett, s ezzel tíz évig elhúzódó tragédiát indított el, mely elpusztította népe városát, s számtalan férfi, asszony és gyermek életébe került.

7. ábra. A trójai faló. Részlet az Iliáson alapuló Trója című filmből.⁴⁷

A trójai háború fordulópontja akkor következett be, amikor a görögök megépítették a hatalmas falovat. Belsejében harcosokat rejtettek el, s úgy tettek, mintha elvonulnának Trója alól. A falovat Pallasz Athénének, a bölcsesség istennőjének tanácsára építették. Miután a trójaiak bevontatták városukba a falovat, s megünnepezték győzelmüket, álomba merültek. A görögök kibújtak a lóból, visszatérő seregük előtt kinyitották a város kapuját, s lemészárolták a trójaiakat. (7. ábra.)

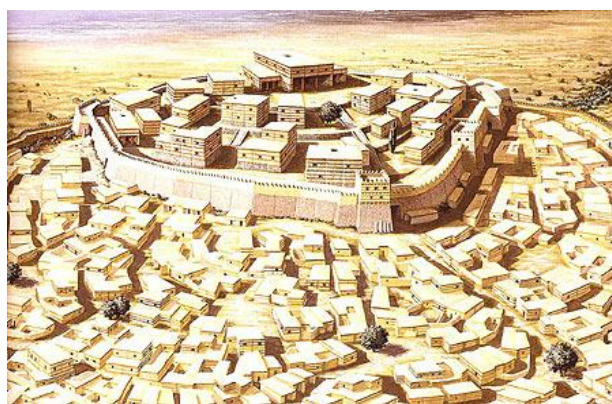
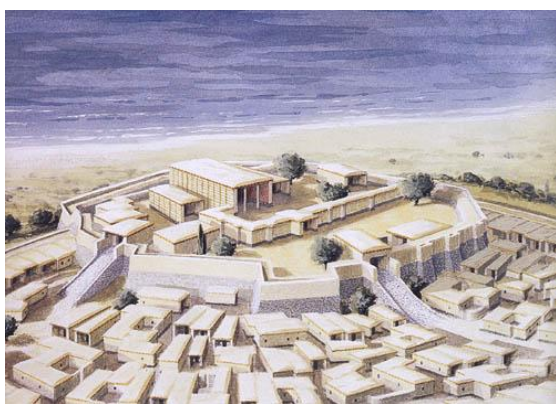
⁴⁶ Trója (2011).

⁴⁷ <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20120725-homerosz-iliasz-matematikailag-igazoltak-a-mitosz-valosagalapjat.html>. Módosítva: 2012. július 26. 12:03:12.

A kép forrása: <http://static3.origo.hu/i/1207/20120725-iliasz-troja-mitosz.jpg>.

Bár érdekesnek látszhat, de megalapozatlansága miatt inkább káros állítás a trójaiakkal kapcsolatban: „Kenneth J. Dillon szerint a trójaiak eredetileg sztyeppei nép voltak, a magyarok rokonai. Miután megtámadták és elpusztították a hettita birodalmat, birtokukba vették a Dardanellákat. A trójai háború ideje alatt a görögök tengeri blokáddal akadályozták meg, hogy az európai oldalon és Lemnoszon élő trójaiak Trója segítségére siessenek. Mikor Trója elesett, az európai oldalon élők északra menekültek és Olaszországban telepedtek le; később etruszkok néven ismerték őket.”⁴⁸ Ennél sokkal pontosabb képünk van már ezekről az említett népekről.

Trója ma Törökországban az anatóliai Hisszarlikban, Çanakkale tartományban található, délnyugatra a Dardanelláktól, az Ida hegy lábánál. Török neve Truva. (8. ábra.)

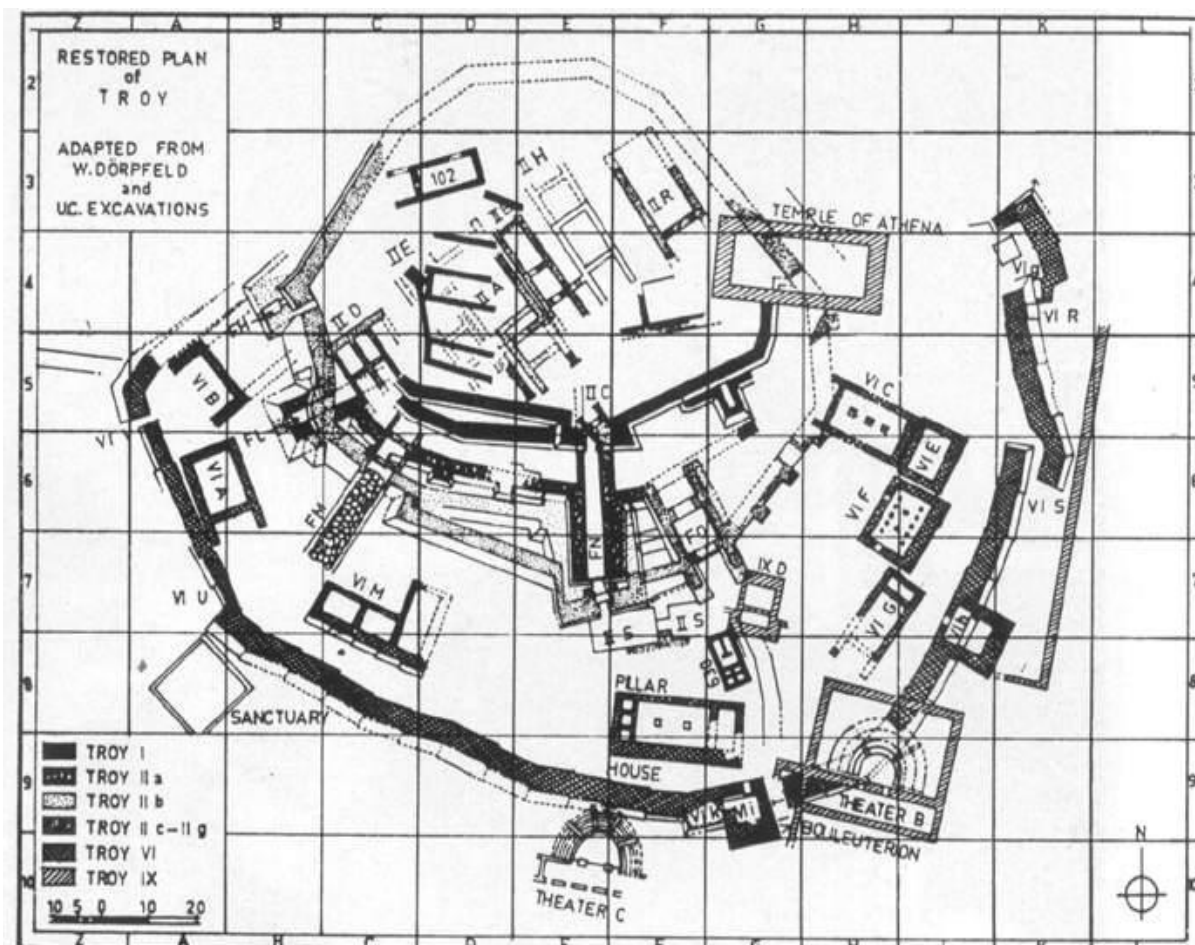
8. ábra. Trója egyik korai és egyik késői rétegének modellje.⁴⁹

Később Trója helyén egy új Iliumot alapított Augustus római császár. A város egészen Konstantinápoly alapításáig virágzott, majd a bizánci időkben lassú hanyatlásnak indult.

Az 1870-es években a német amatőr régész, Heinrich Schliemann kezdte feltárni a területet. Az ásatások során kiderült, hogy 9 város épült egymásra az idők során, valamint a későbbi kutatások fel is borították a Schliemann által felállított rendszerezést. Egyes régészek feltételezik, hogy Trója VII/a lehetett Homérosz Trójája. Bár ezt a nézetet nem minden szakember osztja, vannak olyan feltételezések, melyek szerint Trója VI-ot Wiluşának is nevezték, amelyet hettita szövegek említenek. Az Ilion nevet a Wilion-ból származtatják (melyet digammával írtak), s a digamma kopott volna le idővel a különböző nyelvjárásokban, nyelvi változások során. Ezt a teóriát az ún. Alakşandu szerződés (Kr. e. 13. század), egy írnioki pecsét luvi nyelven és nevek, szokások elemzése támaszthatja alá. (9-10. ábra.)

⁴⁸ Trója (2011). A továbbiakat is innen vettük.

⁴⁹ Fókusz (2012).

9. ábra. A régi Trója alaprajza a Schliemannal együtt ásó régész, Wilhelm Dörpfeldtől.⁵⁰

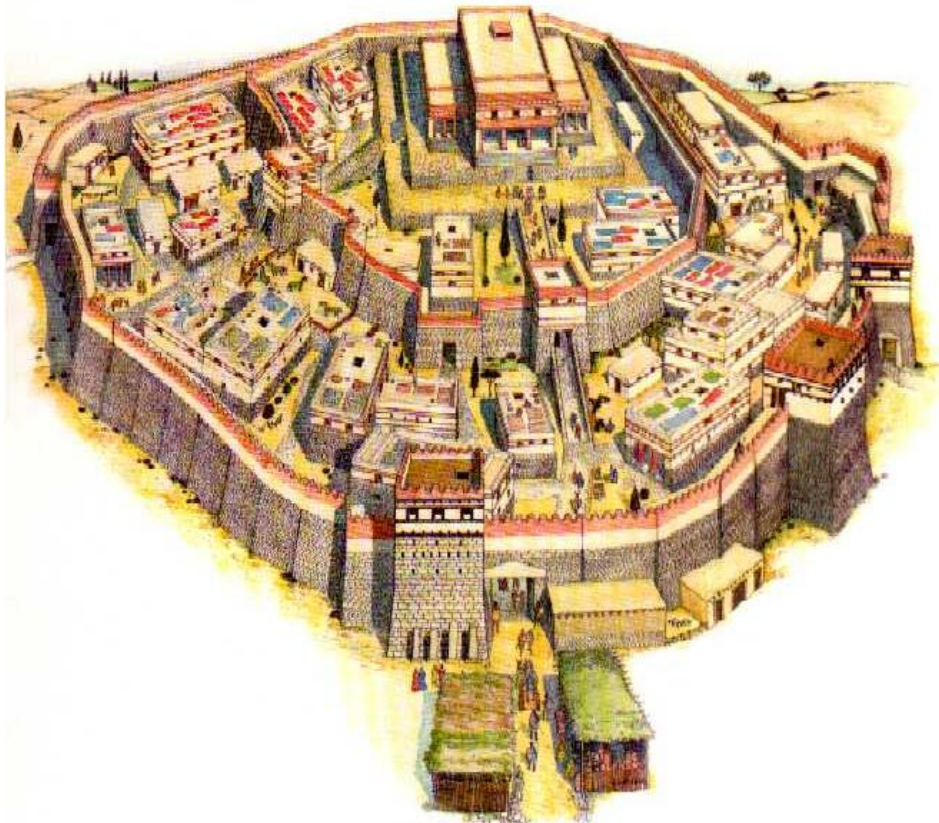
A trójaiak történetét legendákból ismerjük. A görög mitológia szerint a trójaiak az Anatóliában található Troasz régió Trója nevű városának lakói voltak. A város híres volt gazdagságáról, melyet a kereskedelem biztosított, a drága kelméiről és erős falairól. A trójai uralkodó családot a legendák Elektra és Zeusz fiától, Dardanosztól eredeztetik. Dardanosz a görög mítoszok szerint Árkádiából, a római történetek szerint Itáliából származik, és Kis-Ázsiából, Szamotrákia szigetéről érkezett Trójába, ahol feleségül vette Trója első királyának, Teukrosznak lányait és megalapította Dardania városát (ahol később Aineiasz uralkodott). Halála után unokája, Trosz lett az uralkodó, aki saját maga után Troasznak nevezte el a területet, lakóit pedig trójaiaknak. Fia, Iliusz alapította Ilium (Trója) városát, melyet magáról nevezett el. Zeusz Iliusznak adományozta a Palladiónt, Athéné csodatévő szobrát, mely biztosította a város biztonságát. A város falait a legenda szerint Poszeidon, a tenger istene, és Apolló építette Laomedon király (Iliusz fia) idején. A történet szerint Laomedon nem akarta kifizetni a munkát, ezért Poszeidon vízzel árasztotta el a területet és követelte,

⁵⁰ Világtudomány (2012), Welt Online (2012).

hogy a király áldozza fel lányát, Heszionét egy tengeri szörnynek. A területen pestis pusztított és ragadott magával sokakat.

A trójai háború előtt egy generációval Héraklész elfoglalta Tróját, megölte Laomedont és fiait, Priamosz kivételével. Priamosz király lett; uralkodása idején a mükenéi görögök foglalták el a várost az Kr. e. 1193-1183 között dúló trójai háborúban.

Kis-Ázsiában a trójai uralmat a Hérakleida dinasztia követte, melynek központja Szardeisben volt, királyai pedig 505 évig uralkodtak egészen Kandaulesz idejéig. Kis-Ázsiába később bevonultak az iónok, kimmerek, frígek, milétosziak és a lüdök. A területet Kr. e. 546-ban perzsák hódították meg.

10. ábra. Művészi Tója-ábrázolás: fent középen a királyi palota, körben a belső és külső várfalak, elől a kijárat kapu, mellette a trójai nagy torony, mögötte kultuszszobrok talapzatán, száraz árok veszi körül a külső falakat és azon túl volt a falu és a gazdaságok.

A kis-ázsiai Ida-hegy a helyszíne számos ókori mítosznak. Innen vitte Zeus Ganümedészt az Olümposzra, itt csábította el Aphrodité Ankhiszészt, itt adott életet Aphrodité Aineiasznak, itt élt Párisz pásztorként, itt éltek a nimfák, innen nézték a trójai háborút a görög istenek.

Az Íliászban az akhájok a Szkamandrosz (valószínűleg a mai Karamenderes) folyó torkolatánál vertek tábor. Trója városa egy dombon feküdt. A mai maradványok mintegy tizenöt kilométerre fekszenek a tengerparttól, de a Szkamandrosz

torkolata háromezer évvel ezelőtt körülbelül öt kilométerrel bentebb feküdt, és egy olyan öbölbe folyt, amely azóta feltöltődött hordalékkal. A legújabb kutatások megmutatták, milyen is volt a korabeli Trója partvidéke, bizonyítva, hogy Homérosz leírása hiteles.

Az Íliász mellett az Odüsszeiában és más ókori görög művekben is találunk utalást Trójára. A római költő, Vergilius feldolgozta a legendát Aeneis c. művében. A görögök és a rómaiak hittek a trójai háború megtörténtében, és abban, hogy a helyszín Anatóliában található. Nagy Sándor például Kr. e. 334-ben meg is látogatta a homéroszi hősök, Akhilleusz és Patroklosz állítólagos sírját.

Ókori görög történetírók az Kr. e. 12, 13 illetve 14. századra tették a trójai háború idejét: Eratoszthenész szerint Kr. e. 1184-ben történt, Hérodotosz szerint Kr. e. 1250-ben.

2001 novemberében John C. Kraft geológus a Delaware-i Egyetemről, valamint John V. Luce geológus, a dublini Trinity College tanára bemutatta az 1977 óta tartó geológiai kutatások eredményeit. Összehasonlították a jelenlegi felszínt az Íliászban és más klasszikus művekben (mint Sztrabón Geographikája) leírtakkal. Azt a következtetést vonták le, hogy a Schliemann által feltárt Trója (és más helyszínek, mint például a görög tábor helye), a földtani eredmények és az Íliászban leírtak között konzisztencia van.

Ugyancsak titokzatosnak tekintik egyelőre a bronzkori világ építette uráli leletet, mert a régészek nem sejtik, ki építette, csak azt tudják, hogy a bronzkori történelmet át kell írni miatta. Ez **Arkaim**. Arkaim felfedezése az Urál hegység déli részén, a kazak-orosz határ közelében, a sztyeppe vidék északi peremén, az 1980-as évek végén történt, cseljabinszki régészek által, Gennagyij Zsdanovics vezetésével.⁵¹ 4000 éves településről van szó, amelynek szerkezete különlegesenek mondható, amennyiben harminc egyforma ház két körgyűrűt alkotott. **(11. ábra.)** A nyilatkozó régész ugyan a házak ugyanolyan alakja miatt a hierarchia hiányát állapította meg, mégis a hatalommegosztás valamilyen módját feltételezi, ha egyszer ilyen pontosan tervezték meg a várost. Ugyanott Arkaimtól 100 kilométerre a frankfurti Goethe Egyetem régészei is kutatnak újabban – a Jekatyerinburgi Tudományos Akadémiával karöltve – egy hasonló várost, melynek fala 3-5 méter széles. E táj a közelmúltig a nomád életmóddal volt jellemezve, és most Rüdiger Krause szerint a semmiből bukkantak fel ezek a települések. Az elmúlt harminc évben 22 hasonló települést fedeztek fel ezen a 350 kilométer hosszú és 200 kilométer széles területen, ezért elnevezték 'Városok Országának'. A nagy érdeklődésre tekintettel a ZDF televízió is forgatott filmet a feltáráról „Schliemann örökösei: sztyeppei harcosok Arkaimból” címmel.⁵²

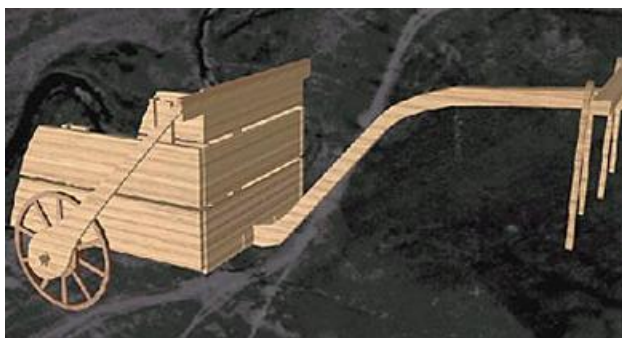
⁵¹ Welt Online (2012).

⁵² E címen még nemrég is meg lehetett tekinteni (a ZDF 2010.01.17. 19.25-kor sugározta): <http://www.zdf.de/ZDFmediathek/hauptnavigation/sendung-verpasst/#/beitrag/video/1224400/Vermächtnis-der-Steppenkrieger>.

11. ábra. Arkaim titokzatos városának légifelvétele és makettje.

Zsdanovics kulturális robbanásnak nevezi, ami Arkaimban történt 4000 éve. Az arkaimi építményeket az emberiség csillagóriához sorolja, szerinte minden település az univerzumot modellezi. Míg Krause visszafogottabban új településmodell megjelenéséről beszél a sztyeppén, teljesen új építészetről, aminek létrejöttéhez újfajta társadalmi szervezet volt szükséges. Abban mindketten megegyeznek, hogy e települések felfedezése megváltoztatta a történelem előtti európai viszonyokról vallottakat. Például sírmellékletként találtak a bronzkori görög sírokból ismert lószerszámokat, ami igen széleskörű kapcsolatokra utal. Volt mivel utazni, mert – radiokarbon vizsgálattal igazoltan – a világ legrégebbi harci kocsiját fedezték fel az egyik sírban. (12. ábra.)

12. ábra. Arkaimi harci kocsi újraépítve és svasztika díszítések.

A Ludmila Koryakova előadását⁵³ ismertető Z. Tóth Csaba tollából való összefoglaló⁵⁴ további érdekes részletekkel szolgál: Az Urál–Altai közötti, 3500-4000 éves Andronovo kultúra mellé az utóbbi két évtizedben felfedezték a Petrovka és Szintasta kultúrát ugyanott. „A Szintasta-települések legjellemzőbb vonása a zárt erődítés, mely sáncokból és árkokból állt, melyet sövénnel vagy égetetlen agyagtéglákból (vályog) és fagerendákból álló fallal erősítettek meg. A települések alaprajza kerek vagy négyszögletes, alapterületük 6000-től 30.000 négyzetméterig terjed. Tornyak és más építmények védték a bejáratokat és a

⁵³ Univ. of Kalifornia, Center for the Study of the Eurasian Nomads, Berkeley, 1998. ápr. 9.

⁵⁴ Z. Tóth (2010).

vízhez vezető utakat. A házak 25-130 négyzetméter alapterületűek, szögletesek, bennük tároló gödrökkel, nyitott tűzhelyekkel, kúttal. Néha a fémmegmunkálásnál keletkező salakot is találtak a házakban.”

13. ábra. Későbbi körépítmény a Káspi-tó mellől Koy-Krilghan- és Toprak-Kala.

E 'Városok Országának' is nevezett Szintasta-lelőhelyek közül a leginkább vizsgált erődített település, a 20.000 nm-en elterülő Arkaim, melyet kiürítése után felégettek volt lakói vagy támadói. „Arkaimnak kettős, kerek védőfala volt, és a két körben elhelyezkedő lakóházakat egy utca választotta el a központi tér körül. A külső fal átmérője 160 m, vastagsága 4 m volt, s különlegesen kiválógatott földből készült, melyet gerendavázak közé tömörítettek, majd vályog-téglákkal borították. Belül a házak a falakhoz simultak, és sugár irányban voltak elrendezve, ajtajuk a központi utca felé nézett.” A város szerepét sokféle módon értelmezték: a katonaitól a vallási szerepig. Utóbbira utal, hogy a kiásott leletek nem használati tárgyak, hanem jelképhordozók inkább. „Lehetséges, hogy egy olyan helyszínről van szó, ahol az 1-2000 fős arisztokrácia (és a mesteremberek) meghatározott időközönként összegyűltek, hogy vallási szertartásokat végezzenek.” A régészek szerint az alaposan megtervezett városok házaiban kb. kétezer ember élt. A települést árokkal vették körül. A város közepén kialakított tér a közösségi élet helyszínéül szolgálhatott. Több hasonlóságot is felfedeztek a halottak lóval történt eltemetésében. A kerámiákon ősi svasztika ábrázolásokat találtak. (13. ábra.)

3. Bronzkori védelem és hódítások

Mecamor (Metsamor) későbronzkori falut az Ararát lábánál, az ottani bronzművesség központját meglátogató Gábori Miklós beszámol annak korábronzkoráról is.⁵⁵ E kőfallal megerősített településben Kr. e. 3000-1800-ig folyt jelentős mértékben réz- s bronzöntés. Gábori török, kardok, sarlók, lándzsák, fejszék öntő szerszámai tömegéről tudósít. S még ékszereket is nagy mennyi-

⁵⁵ Gábori (1978), pp.: 314-317.

ségben öntöttek itt. 2-3 m átmérőjű kohókban ötvözték a rezet, olvasztották a bronzot, gödör-sorokat véstek a falu utcáiba, ahol az olvadt fém megtisztulhatott. **Kör alakú kőházak utcasort alkottak.**⁵⁶ A házak falát méternyi magasan kőből rakták, a tetejük nádból készülhetett. A településen fej nélküli, de szemes agyagistenek tömege volt, valamennyi áldozati tányérral. Ezek egyáltalán nem sumér kulturális elemek. E terület később is, az asszír hódításig őrizte függetlenségét és fémfeldolgozó gazdaságát.⁵⁷ (14. ábra.)

14. ábra. „Bronzváros” és Armavir (Argishtighinili) fellegvár az Araráttal.”⁵⁸

Gaál Ernő szerint „a katonai-védelmi célok szem előtt tartásával épített erődítmények legkorábbi példányait Örményországban már a Kr. e. 4-3. évezredben kiviteleztek. A megmunkálatlan sziklatömbökből rakott falak „találmányát” a Kr. e. 3. évezred óta egyre magasabb színvonalon valósították meg (pl. Perszi, Haridzs), amely a középső bronzkor idején is tovább tudott fejlődni (Astarak). Az alkalmazott építési technika azonban csak a késői bronzkor idejére érkezett el a tökéletesség fokára, amikor már mindenhol ezt alkalmazták. Ennek az építési elvnek a lényege az, hogy betartásával küklopsz falú építményeket tudtak létrehozni. A három és hét sor között változó kőfalakkal bekerített terület nagysága 40 és 60 hektár között változhatott, de egyetlen olyan is van, amely több mint 100 hektárnyi területet vett körül (Moktam erődje). A késői bronzkor és a korai vaskor idején az ilyen falazási technikával épített erődszerű városok hálózata borította majdnem az egész Örmény-fennsíkot, amelyeket szinte alig megközelíthető körzetekben – magasan fekvő hegyeken, hegyormokon, olyan hegyvidéki

⁵⁶ Több hasonló, de nagyobb körépítmény füzért találunk a korábbi Kárpát-medencében.

⁵⁷ Roux (1992), pp.: 303-304.

⁵⁸ A kép alatti szöveg: „A legnagyobb reformra az emberiség történetében, amelyben fémeszközök váltották fel a kőeszközöket, az örmény fennsíkon került sor, sokkal korábban, mint a világ sok más részén. A Kr. e. 5-4. évezredben alapított Metsamor volt az ókori értermelés egyik bölcsője. Mindazonáltal régészeti adatok még korábbi itteni kultúra műveltség meglepedést bizonyítanak ezen a területen, a kohászati központ csak a korai bronzkorban jelent meg. Számos öntödét és a réztermelés hulladékának lerakását találták meg a hatalmas erőd közelében.” <http://wowarmenia.com/?p=686>

terepeken, ahol az erődöket három oldalon mély szakadékok vettek körül – helyeztek el. Az erődök falmaradványai még mindig 7 méteres magasságig érnek, vastagságuk, jelenlegi állapotában is, 3-6 méteres. A masszív építmények mintegy 500 példányát tartják nyilván a régészek.⁵⁹ **(15. ábra.)**

Hasonló módon a Kárpát-medence kis falvainak egyedi bronzöntő ipara belső fejlődés eredménye lehetett, Mecamorhoz hasonlóan. Ez az iparág már a sumér városállamok virágzása idejét megelőzően jelen volt, ezek részben dunántúli, de nagyobb részben az északi és keleti hegyvidéki falvak.⁶⁰ A bronzművesség a hajdani Vinča műveltség területén délre is kiterjedt a teljes Balkánra, ide értve a Peloponnészoszi-félsziget és a Kükládokat is. A területen két műveltség emelkedett ki: a minószi és a mükénéi. A minószi műveltség Kréta szigetén alakult ki és teremtett meg egy teljesen önellátó, mégis komoly kereskedelmi forgalmat lebonyolító gazdag társadalmat. A műveltség első jelei a Kr. e. 3. évezred elejéig vezetnek, amikor is itt már bronzot öntöttek. A környezet bronzkora és magas szintű műveltsége párhuzamosan alakult ki. A Dardanellák kapujánál létesült városállam, Trója – bár szigorúan nem tartozik a minoszi műveltség körébe – és a bronzkorszak gyakorlatilag összeforrt. A város a bronzkorral ébredt, és a bronzkor végeztével süllyedt a semmibe.⁶¹ A krétai civilizáció – ahogy szaknyelven említik – ugyancsak a bronzsal együtt emelkedik ki. Ugyan réz- és ónérc nem található a szigeten, de a közvetlen közelségében, Anatólia nyugati csücske kifejezetten gazdag rézércben, ezüstben, aranyban. A bronzhoz szükséges ón pedig minden valószínűség szerint az afganisztáni forrásból származik, – ahogy ugyancsak onnan származik a folyamközi bronz ötvöző anyaga is, – jól lehet az ón forrására közvetlenül utaló adatok nem állnak rendelkezésre.

15. ábra. Mecamori kőfal és Ani.

A minoszi műveltség kezdetben egyenértékű emberek társadalmával rendelkezett, később azonban a helyi társadalom kitermelte a maga elitjét, és megtartva a társadalom általánosan gazdag jellegét, palotaépítő előkelők alakultak ki.

⁵⁹ Gaál (2002).

⁶⁰ László (1974), pp.: 80-81.

⁶¹ Zangger (1993), p.: 70.

Ugyan minden szükséges terméket maguk állítottak elő, mégis a Földközi-tenger partvidékének és a Keleti-medence szigeteinek nagy részével aktív kereskedelmi kapcsolatuk volt. Kereskedelmükben kifejezetten komoly súllyal szerepelt a nyers bronz és a feldolgozott bronztárgyak szállítása.⁶² Mindez a Kr.e. XVII-XVI. századig virágzó társadalmat jelentett. A kereskedelemhez szükséges leltározáshoz rendelkezésükre állt a mai napig meg nem fejtett Lineáris A írás, amelyből az mindenesetre nyilvánvalóvá vált, hogy a minoszi műveltség nyelve nem felelt meg az árja nyelveknek, nem görög, sokkal inkább valamiféle ragozó nyelv. Ugyancsak az nyilvánvaló, hogy *ez az írás valójában és elsőrendűen nem a kereskedelmi leltár céljaira szolgált, és jelkészletének tetemes hányada azonos volt Közép-Európa lineáris írásjegyeivel.*

A minoszi műveltség a Szantorini vulkán robbanását követően összeomlott, lakói a hagyományos időszámítás szerint Kr. e. 1500 körül elhagyták.⁶³ Kr. e. 1450 körüli föléledésében már nem a saját lábán állt, hanem a mükénéi műveltség embere telepedett oda.⁶⁴ Ennek írása a Lineáris B, feljegyzései kifejezetten kereskedelmi jellegűek, és immár görög nyelven szólalnak meg.

A bronzkorszak elején, Kr.e. 3000 körül indul meg az orosz sztyeppéről a 3. kurgán invázióknak nevezett hódító hadjárat Európa középső és nyugati területei felé. Ehhez sorolható az évezred közepén az, amikor már maga a Kárpát-medence nyugati területe is újabb hódítóval szolgál: a harangedény műveltség inváziója, a Vinkovci–Somogyvár műveltségből, a dunántúli területről veszi kezdetét.

Ezek a hódító hadjáratok, inváziók továbbra sem jelentik hatalmas embertömegek mozgását, és egyáltalán nem látványosak, – jóllehet, az előlük elmenekülők száma sokkal nagyobb volt, – hanem csupán egy hódító elitnek a meghódítottakra való fokozatosan terjedő településével járnak. Európa szerte ekkor alakulnak ki véglegesen az ú.n. *kettős társadalmak*, ahol a földművelő népesség és az uralkodó elit mind emberi összetételében, mind műveltségében határozott kettősséget mutat. *A történelemtudomány azonban a hódító elitől nevezi el az egyes területi műveltségeket, és ezért tűnik úgy fel, hogy népek, műveltségek hatalmas távolságra elvándorolnak, holott ez csakis az uralkodókat jellemzi.* A földműves népesség ritkán mozdul, általában évszázadokig, évezredekig a helyén marad, legfeljebb menekülni próbál, de erre az időszakra már befejeződött a kontinens betelepülése, egyszerűen nincs hová elmenekülni a katonai előkelőségek előtt. Ezt a sajátságot fényesen igazolják mind a vércsoport, mind pedig a kromoszóma vizsgálatok, amelyek szerint Európa mai lakossága döntő többségében az őslakosságból áll. Ez vonatkozik a Kárpát-medencei magyarságra is.⁶⁵

⁶² Zangger (1993), p.: 74.

⁶³ Valójában Kr. e. 1200 körül. (A Menhetto-féle királylista ennyit téved a tébai Ápisz-bikák idejéhez képest.)

⁶⁴ Zangger (1993), p.: 73.

⁶⁵ Semino (2000), Gibbons (2000).

Ehhez az elitmozgáshoz sorolható az is, amikor egy katonanépeség érkezik meg a Balkán déli részére, és a terület is új elitet alkotva telepszik előbb a Balkán-, majd később a Peloponnészoszi-félsziget termékeny területein letelepedtekre. Fokozatosan dél-felé haladva a Balkánon Kr. e. 1900 körül érkezik az Argiv-síkságra, és ott megteremti a mükénéi királyságot, az achaeni műveltséget.

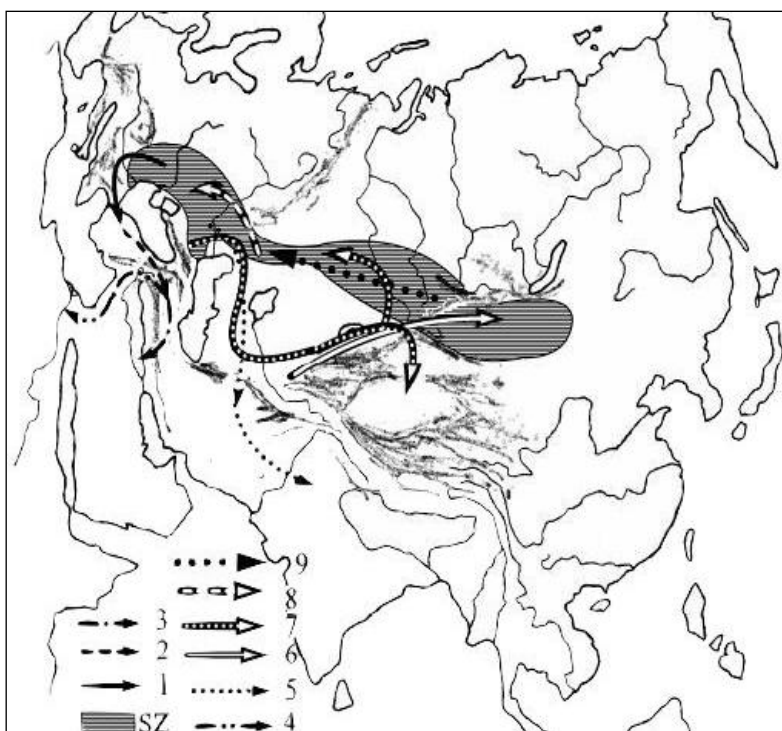
16. ábra. Szoborcsoport harci kocsival. Kr. e. 15. század, kései bronzkor korai szakasz, Lcsasen, 1, 8. és 10. sz. kurgánból, valamint Lóri Berd halomsírból.

A mükénéi állam a Peloponnészoszi-félsziget hegyeinek árnyékában, teljes termőképességű és fölöttébb nagy kiterjedésű síkságon jött létre. Kifejezetten katonai jellegű királyság volt. Létrejöttékor már rendelkezésére állt a lóvontatású harci szekér – chariot – és komoly mértékben folytatott fémfeldolgozást. **(16-17. ábra.)** A sírokban a bronzeszközök, fegyverek, a lovas kocsis harcot ábrázoló festmények az uralkodóak. Mindezek a háborús szellemnek és a sztyepei hódítók felfogásának megfeleltek. Ide az arisztokrácia északról érkezett, és hozta magával az itt később megragadt görög nyelvet.

Az achaeni műveltség embere komoly kereskedelmet folytatott, és termékei között a bronztermékek uralkodóak voltak. Egy török kikötőben elsüllyedt késő bronzkori mükénéi műveltségből származó hajó rakományában a kánaáni eredetű amforákon, némi mezőgazdasági terméken, arany, ezüst, elefántcsont tárgyakon, ékszereken és afrikai fán felül hat tonna bronzkészítéshez szükséges réztömböt, és feldolgozott eszközöket, fegyvereket, talált a régészet.

Kr. e. 1300 körül jelentek meg a görög terület északi határain a később dórokkal azonosított sztyepei pásztorok. Fél évszázaddal később átsöpörtek már Naxos, Samothrace és Euboea felett, és jelenlétükkel hihetetlenül megnehezítették a helyi lakosság életét. Veszélyeztetettségüket jelzi, hogy Mükéne, Tyrins, Korinthosz, Athén és Milétosz megerősítette védelmét, falait, ám hiába.⁶⁶

⁶⁶ Redford (1995), p.: 245.

17. A harci szekér terjedése keletre. 1. Kurgán harci szekér terjedése a dél-orosz sztyeppe felől a Balkánra Kr. e. 2000 körül. Belőlük lesz aztán a Mükénéi királyság. 2. Harci szekér Anatóliában, Kr. e. 1900 körül. Kései utódaik a hettiták. 3. Harci szekér a Zagroszba: Kassiták JE 3700 körül. 4. Harciszek. JE 3500 körül Egyiptomba: hükszoszok. 5. Pászternépek Iránba és Indiába: Kr.e. 1900-1700. 6. Turkok mozgása: Kr. e. 2000-1800. 7. Szkíták mozgása: Kr. e. 1000-900. 8. Tochárok mozgása Kr. e. 1900 körül. Ők nyomhatták meg a turkokat keletre. 9. A tochárok ágából jöhetett létre a későbbi szkíta, mivel északnak fordult. Vonnakázva az akkori sztyeppe terület.

A mükénéi műveltség a hagyományos időrend szerint Kr. e. 1220 körül – a módosított időszámítás szerint⁶⁷ Kr. e. 970 körül – összeomlott, megszűnt, miután Mükénét, Tirunst, Pyloszt, Crisat és Gilat 1220-ban ismeretlen eredetű haderő lerombolta. Az achaeni műveltség utolsó harci cselekedetét Homérosz Iliásából ismerhetjük meg. A műveltség pusztulásának nemcsak a hosszas háború, a dór invázió volt az oka, – jóllehet a háborúhoz építendő hajók miatt kivágott erdők ahhoz jelentősen hozzájárultak, – hanem a letarolt területre zúduló csapadék lemosta a termőtalajt, és emberi élet számára a terület sokáig nem volt előnyös. Egyiptomi és ugariti szövegek tartós éhezést jeleznek ezen a területen és Anatóliában egyaránt.

⁶⁷ A Menhetto királylistái miatt.

4. Ázsiától Pannóniáig és tovább

Mindenesetre jó, ha megjegyezzük, hogy a vallási szerepkör már az első kurgán hódítás esetén, több mint 6000 éve is felmerült, mert a Cseh-medencében és Drezda mellett hasonló, bár kezdetlegesebb körépítményt, földhányást találtak magas kerítéssel körülvéve, hogy az ott történeteket elzárják a néptől.⁷⁰ (19. ábra.)

19. ábra. A Pömmelte-Magdeburg-i körépítmény újraépítve és az elképzelt nappal, holddal és a csillagokkal a közepén.⁷¹

Mint Z. Tóth Csaba fordítása igen kiválóan beszámol róla, Sz. A. Grigorjev régész e dél-uráli Szintasta-kultúra – amelynek nincsenek előzményei sem az Urálban, sem Kelet-Európában – kelet-anatóliai eredetét támasztja alá. A kerek falakkal és sáncokkal körbevett, egymáshoz illeszkedő házakkal bíró Szintasta erősített településeket (Arkaim és Szintasta) sáncok veszik körül.⁷² A továbbiakat Z. Tóth Csaba írásából idézzük:⁷³

„Közvetlen analógiáik csupán Anatóliából (Demirchiüyük, Pulur, Mercin), Szíro-Palesztínából (Rogem Hiri) és a Transzkaukázusból (Üzerlic Tepe) ismeretek (M. Korfman: *Demirciuyuk. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978*.

⁷⁰ NG Online, (2008): „A Hallei Egyetem kutatói a Szász-Anhalt tartományban lévő Pömmelte közelében légi felvételek segítségével fedezték fel a négyezer éves, nyolcvan méter átmérőjű kör alakú létesítményt. A ’német Stonehenge-ben’ koncentrikus körökben helyezkednek el a sírok, falak, cölöpsorok és oszlopok. ’Ez az első ilyen struktúrájú építmény, amelyet az európai kontinensen fedeztünk fel. Korábban hasonlót mindössze Nagy-Britanniából ismertünk’ - hangsúlyozta André Spatzier, a kutatócsoport vezetője. Mint kifejtette, a brit és a német Stonehenge-t a felhasznált építőanyag különbözteti meg: a szigetországi kőlétesítmény kontinentális változatát faanyagból építették. Spatzier meggyőződése szerint a német Stonehenge rituális célokat szolgált, ám nem kizárt, hogy áldozati hely volt. „A németországi ’Stonehenge’ feltárása. Bronzkori kultikus hely maradványait fedezték fel Németországban, a lelet sok részletében az angliai Stonehenge-re emlékeztet.”

⁷¹ Amigus (2012).

⁷² Zdanovich (1997), Gening (1992).

⁷³ Z. Tóth (2010).

Band I. Rhein. *Keban Project* (1976). Pulur Excavations. 1968-1970. Ankara, 1983. K. H. Kushnareva: *Sevano-Uzerlikskaja gruppa pamjatnikov. Epokha bronzi Kavkaza i Sredney Azii. Rannjaja i srednjaja bronza Kavkaza*. Moszkva, 1994. Y. Mizrahi: „Mystery Circles.” *Biblical Archaeological Research*. V 18, №4. 1992). A Szintasta temetkezési hagyományok ugyancsak azonosak e térségekével. Egyéb tárgyaknak (fém tárgyak, kerámiák etc.) is itt vannak a párhuzamaik (S. A. Grigoryev: *Sintashta i arijskie migracii vo II tis. do. n. e. Novoje v arkheologii Juzsnogo Urala*. Cheljabinsk, 1996).

A fémművesek bronzelőállítás céljából arzénal ötvözték a rézet, ami Kelet-Európában ismeretlen, de megvan Transzkaukáziában. Kis-Ázsiába más hasonlóságok is kötnek, a fegyverek, eszközök, ékszerek esetében, akár csak a déli szövési technika (I. L. Chernay: *Tekstilnoe delo i keramika po materialam iz pamjatnikov eneolita - bronzi Juzsnogo Zauralia i Severnogo Kazakhstana. Eneolit i bronzoviy vek Uralo-Irtishskogo mezdurechia*. Cheljabinsk, 1985). A Szintasta építészet és párhuzamai: 1. Arkaim; 2. Szintasta; 3. Rogem Hiri; 4. Pulur; 5. Demirchiüyük. [Ide tartozik a csicsai kerek város a délkelet-szibériai Baraba-steppén, Omszktól keletre – a ford.]

A Szintasta-kultúra természetesen magában foglal számos helyi vonást, de általában véve Szintasta népe idegen Kelet-Európában és az Urálnál. Ezeknek a törzseknek az őshazája valahol a szíriai–anatóliai térségbe helyezhető, hasonlóképpen, mint a Baktria–Margiana kultúra iráni törzseié.

A Szintasta-kultúra az Urálban a Kr. e. 18. században jelent meg (nemkalibrált datálás). Utódja, a vele szoros kapcsolatban lévő Abasevo kultúra a Don folyótól az Urálig terjedő térségben alakult ki. A gerendavázás, Petrovka és Alakul kultúrák a Dnyeper-folyó és Közép-Kazahsztán közötti hatalmas területen a Szintasta-Abasevo kultúrák bázisán jöttek létre a Kr. e. 16. században. Néhányan a Petrovka és Alakul kultúrát az Andronovo kultúrához sorolják. Ezeknek a kultúráknak a kialakulása a steppe zóna iranizációját tükrözi. Azonban a szkíta és szarmata törzsek megjelenése nincs kapcsolatban ezekkel a kultúrákkal.

Az indoeurópaiak tanulmányozásának másik fontos problémája az ősi európaiak vándorlása. T. V. Gamkrelidze és V. V. Ivanov feltételezik, hogy nyelvük már a Közel-Keleten differenciálódott. Ezek a népek (kelták, germánok, szlávok, baltiak) Iránon és Közép-Ázsián keresztül, a Káspi-tengert megkerülve költöztek Európába. Az összetett vándorlások eredményeként ezeknek a dialektusoknak a második keveredési helye valahol a Káspi-tengertől északra volt. Ez a nyelvészeti rekonstrukció megfelel a régészeti eredményeknek. A Kr. e. 17. században a Szejma-Turbino törzsek nyugat felé vándoroltak az Altaiból (E. N. Chernikh, S. V. Kuzminikh: *Drevnjaja metallurgiya Severnoy Evrazii*. Moszkva, 1989). Kultúrájuk legjellegzetesebb vonásai az ónbronzból készült eszközök és fegyverek: török, kések, tokos lándzsahegyek, veretek és így tovább. Ezeknek a bronzoknak az előzményei (kivéve a 'celtek') ismeretesek a Közel-Keleten.

Ezeknek a törzseknek a kapcsolata a különböző helyi törzsekkel számos új kultúra létrejöttéhez vezetett az Irtistól a Közép-Volgáig: így az Elunyino, Krotovo, Taskovo és Csirkovo műveltségek kialakulásához. Új kulturális vonások jelentek meg Nyugat-Szibériában: erősített települések kerek alaprajzzal, korongozott kerámiák, csontlemezes vérték, fejlett fémmegmunkálás és a háziállatok.

A Kr. e. 16-15. század folyamán a Szejma-hagyományhoz szorosan kapcsolódó leletek váltak jellemzővé Pannónia, Franciaország és Anglia kincsleleteiben. Ezek a bronzok jelzik a kelták vándorlását.

A jövevények új hulláma hagyta hátra a Fjodorovo kultúra lelőhelyeit. Néhányan, az Alakul kultúrával együtt, általában az Andronovo kultúrához sorolják ezt a kultúrát. Mindazonáltal valamennyi kísérlet, hogy helyi gyökereket találjanak e kultúra számára, sikertelen volt. Viszont megtalálhatók a gyökerei Északnyugat-Iránban és Dél-Azerbajdzsánban: hamvasztás maradványai csontdobozokban és cellákban a halomsírok alatt, agyaglabazat a tűzhelynek, ovális edények, fényezett kerámiák. A fémleletanyag párhuzamai a Fekete-tenger környéki (cirkumpontikus) térségben találhatók, de mindenekelőtt a délnyugat-türkmenisztáni Szumbar-kultúrában. Néhány Fjodorovo-lelőhelyen Közép-Ázsiából származó fazekasárut találtak.

Tipikus Fjodorovo-tárgyak ismeretesek a Dnyepernél. Mindazonáltal a legfontosabb számunkra a Fjodorovo-törzsek kapcsolata a jövevények első hullámával. E kapcsolat eredményeként új kultúrák alakultak, melyek megerősítették ezt a kapcsolatot és ezek a népeségek fokozatosan nyugat felé szóródtak szét: Csernoozserjébe az Irtis-medencében, Cserkaszkulba az Urálban, Szuszkánba és Prikazanszkájába a Volga-Káma térségben és Pozdnyakovoba az Oka-medencében. Ezek a műveltségek kombinálták a hamvasztásos és szokásos temetkezést, a halomsírokat és a talaj menti gödörsírokat, a Szejma és Fjodorovo típusú bronzokat.

E törzsek következő nyugat felé vándorlása vezetett a Szosznicájára kultúra kialakulásához a Dnyeper bal partján, a Trzscinyec-Komarov kultúrához a Dnyepertől a Visztuláig és a tumulus kultúrához Közép- és Észak-Európában. Ezek a kultúrák tükrözik a baltiak, szlávok és germánok elhelyezkedését...

Az indoeurópai őshazát Kurdisztán területére helyezték. A legkorábbi leletegyüttesek, melyeket összekapcsolhatunk a proto-indoeurópaiakkal Tel Magzalia, Tel Sotto, Hassuna, melyeket a Kr. e. 8. évezredtől az 5. évezred elejéig keltezhetünk. Az első indoeurópaiak azután, együtt más anatóliai népekkel, a Balkán-félszigetre vándoroltak a 6. évezred vége táján. Az anatóliai törzsek ezen a bázison alakultak ki. Azonban az indoeurópai vándorlások legnagyobb része később kezdődött, körülbelül a 4. évezred elején. A trákok (Novo-Danilovo, Alsó-Mihajlovka és talán Szrednyij Sztog) a Kaukázuson és a steppén keresztül érkeztek a Balkánra, és átűzték Kis-Ázsiába a későbbi anatóliaiakat, ahol a legkorábbi európai kultúrák vonásai megjelentek a 4. évezred második felében. A Kaukázus és Kelet-Európa indoeurópaizálódása hosszú időn át tartott

– az újkőkortól a vaskor kezdetéig. Az indoárják (katakomba kultúra), és talán a görögök (Multiroller Ware kultúra) a középső bronzkorban jöttek Kelet-Európába. A korai bronzkori Majkop kultúra (Kubán-Majkop, a Kaukázus északnyugati előterében) például kétségtelenül közel-keleti eredetű.

Az indoeurópaiak első érkezése Közép- és Észak-Európába talán kapcsolatban volt a TRB (Beaker) kultúra kialakulásával, és bizonyosan a fésűs áru (Corded Ware) kultúrával. Az utóbbi egy helyi indoeurópai szubsztrátum volt, melyet az ősi európaiak beolvasztottak.

A tochárok a középső bronzkorban érték el az Altait, Szajánt és Ordoszt, kialakították az Okunjev kultúrát és talán a késői Afanaszjevo kultúrát. A korai Afanaszjevo kultúra az indoiráni vándorlás eredményeként alakult ki, mely Kelet-Európából indult el a korai bronzkorban.

A szkíta és kimmer törzsek ősei a Szintasta vándorlással egyidejűleg letelepedtek a Transzkaukázusban (Szevan-Üzerlik kulturális típus). A Kr. e. 14. század táján ennek a népességnek egy része Dél-Szibériába és Mongóliába költözött (Karaszuk és Irmen műveltségek). A bronzkor végén a kimmerek nyugatra vándoroltak a Fekete-tengertől északra fekvő steppére. Szkíta vándorlás zajlott le a Kaukázuson keresztül Iránba és a Közel-Keletre a vaskor elején.

Végül, az indoeurópaiak különböző áramlatai (tochárok, európaiak és irániak) befolyással voltak a kínai civilizáció kialakulására és fejlődésére.”⁷⁴

Mint az egyik történelmi portálunk írja, „7000 éves templomrendszer maradványait fedezték fel egy Németországon, Csehországon, Szlovákián és Ausztrián át húzódó területen.”⁷⁵ Kár, hogy a változtatás nélkül átvett hír meg sem említi a Kárpát-medencei földműveseket és szentélyeiket, amelyek nem templomok. Az igénytelenségen kívül ez hamisítás, hiszen Szlovákia, Ausztria, Csehország, Németország abban az időben nem létezett, viszont a magyarok földműves elődei nagyrészt kitöltötték a Kárpát-medencét. És a földművelés tudománya innen ment tovább a földművelőinkkel együtt, akik aztán majd a kurgán elől menekülve meggyorsítják Nyugat-Európa belakását. **(20. ábra.)**

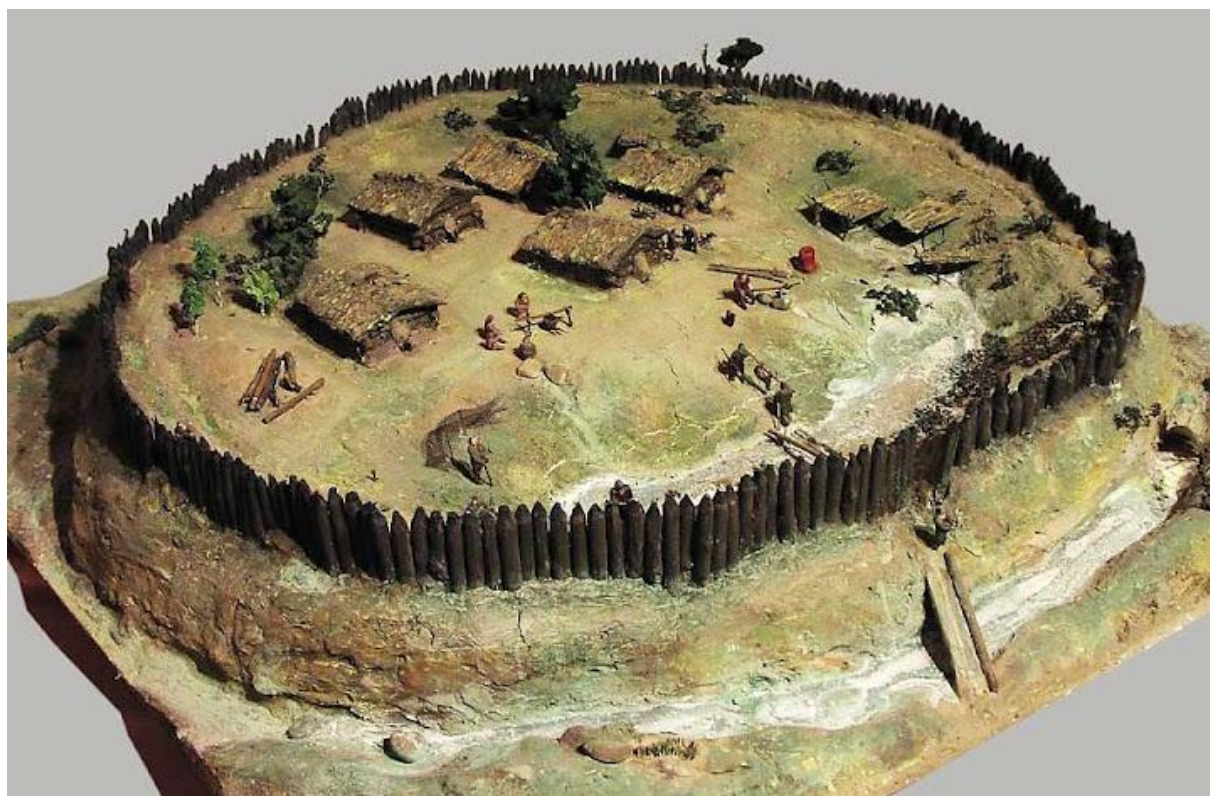
Mindazonáltal nézzük a hír szövegét: „E felfedezés forradalmasíthatja az európai őstörténeti kutatásokat. Eddig ugyanis az volt az elfogadott felfogás, hogy a monumentális építkezések kora csak jóval később alakult ki, Mezopotámiában és Egyiptomban. A jelen kutatások már három éve folynak, de mindeddig a régészek nem tudtak nevet adni ennek a civilizációnak. Az agyagból és fából készült templomokat valószínűleg olyan nomád⁷⁶ népek leszármazottai építették, akik a Duna völgyében éltek. E mélységesen vallásos emberek elsősorban állat-

⁷⁴ Z. Tóth (2010).

⁷⁵ A csak szenzációt közölni akaró média címadása: „Megtalálták a legősibb európai civilizáció nyomait.” *Múlt-Kor* (2012).

⁷⁶ A valóságban nomadizmust még az európai sztyeppén sem ismerünk, csak a nagy ázsiai térségekben. A rövid cikkben alább azonban földművelőkről van szó. Földműves nomád? Ez kifejezetten lekicsinylő fogalmazás!

tenyésztésből, birka- és sertéstartásból éltek. Az egyik legfontosabb leletre Drezda városa alatt találtak: ott egy 150 méter átmérőjű templom maradványai nyugodtak, amelyet négy árok, három töltés és két fal vett körül. A londoni lap szerint köveket, fából készült munkaeszközöket, továbbá embereket és állatokat ábrázoló kis figurákat is találtak. 'Kutatásaink nyomán láthatjuk, milyen fejlettségi szintre jutottak el az első igazi európai agrárközösségek' – mondta Harald Stäuble, az alsó-szászországi kormány kulturális örökségi hivatalának vezetője. A régészek Lipcse közelében egy falu maradványait is megtalálták, amelynek mintegy 300 lakója egy templom körül épített húsz nagy házban lakott. A kutatók úgy vélik, hogy az agrártechnikák koncentrációja és konszolidációja vonta maga után a templomok építését. Ez utóbbiak azonban egy viszonylag rövid, talán 2-300 éves időszak után, titokzatos módon eltűntek. Az ilyen monumentális építmények csak 3000 évvel később bukkantak fel újra, a középső bronzkorban – írta a The Independent.”

20. ábra. Kukutyin.⁷⁷

⁷⁷ <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5709528424725048658>.

21. ábra. Tripolje.⁷⁸

Azon kívül, hogy itt az időrend sincs még tökéletesen megadva, fontos tudnunk, hogy a földművesek kifejezett célpontjai voltak a kurgán hódításának, és meghódítván, amikor már kiszipolyozták őket, tovább mentek, hogy új földműves közösségekre települjenek. Ezért is ideje lenne már a Kárpát-medencei civilizáció teljes feltárásának, amely a drezdait is megelőzte pár ezer évvel. **(21. ábra.)**

a. Karthágó, Babilon, Gur és mások

Hogy a **22. ábrán** látható körépítmény azonos-e az ókori körvárossal, az erősen kétséges, a mai karthágói romokkal – a **23. ábrán** – összevetve, inkább az elvetés irányába hajlunk. További ismert sumér kori, babiloni, iráni, kis-ázsiai és kora középkori nyugat-európai körvárosokat látunk a **24-30. ábrán**.

⁷⁸ <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5660443047489064978>.

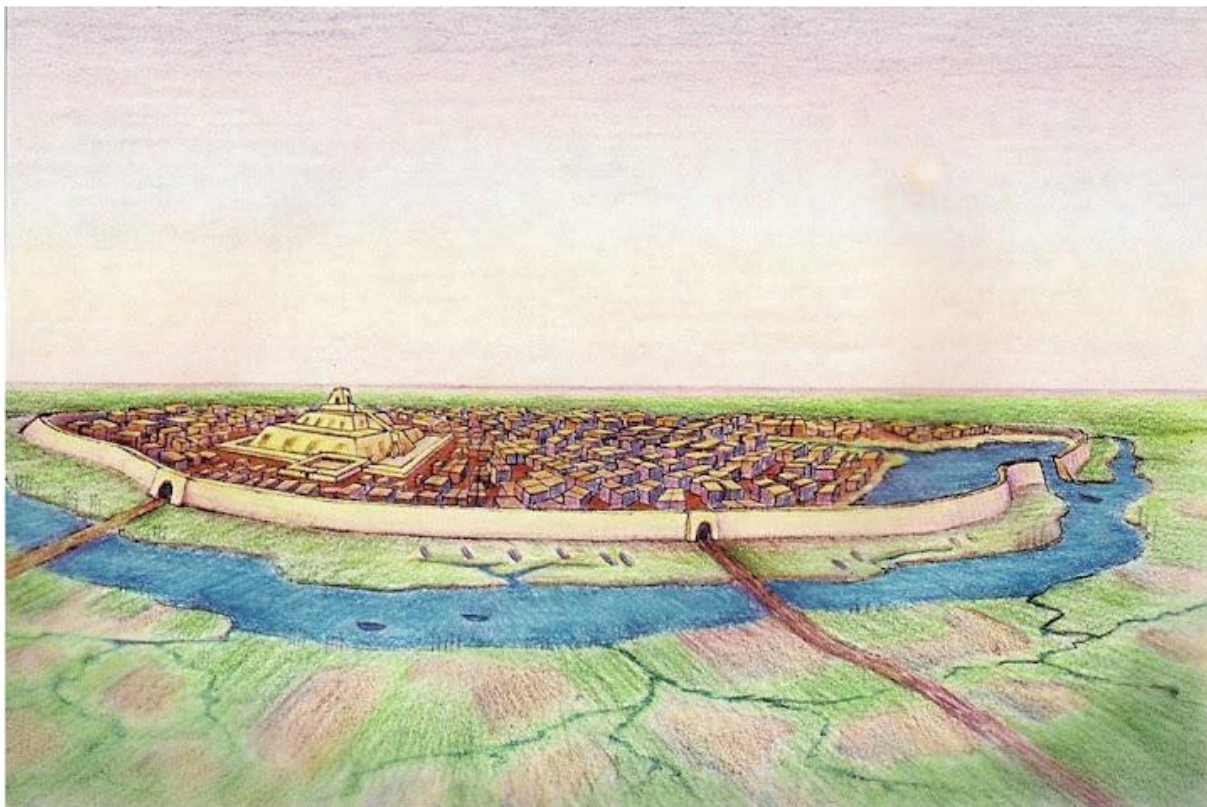
22. ábra. Karthágó Theodor Mommsen szerint.⁷⁹

23. ábra. A karthágói romok ma.⁸⁰

⁷⁹ ⁷⁹ <http://pergam-club.ru/book/6013>,
<http://img710.imageshack.us/img710/4292/cartago4.jpg>.

⁸⁰ <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Carthage-1958-PortsPuniques.jpg>.

24. ábra. Sumér város.⁸¹

25. ábra. Mári.⁸²

⁸¹ <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5472681019844136002>.

26. ábra. Babilon a mai műholdas felvételen.⁸³

27. ábra. Babilon romjai, Irak.⁸⁴

⁸² <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5589088470662948290>.

⁸³ <http://heavenawaits.files.wordpress.com/2008/07/babylon-from-googleearth.jpg>.

⁸⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Babylon,_1932.jpg.

28. ábra. Gur, Firuzabad mellett.⁸⁵

29. ábra. Hattusa, a hettiták fővárosa.

⁸⁵ <https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5490143838060047826>.

30. ábra. A korai középkorban a városok még őrizték a régi kerek földsánc által megszabott határaikat: Nördlingen, Bajorország.⁸⁶

b. A keltáktól a rómaiakig

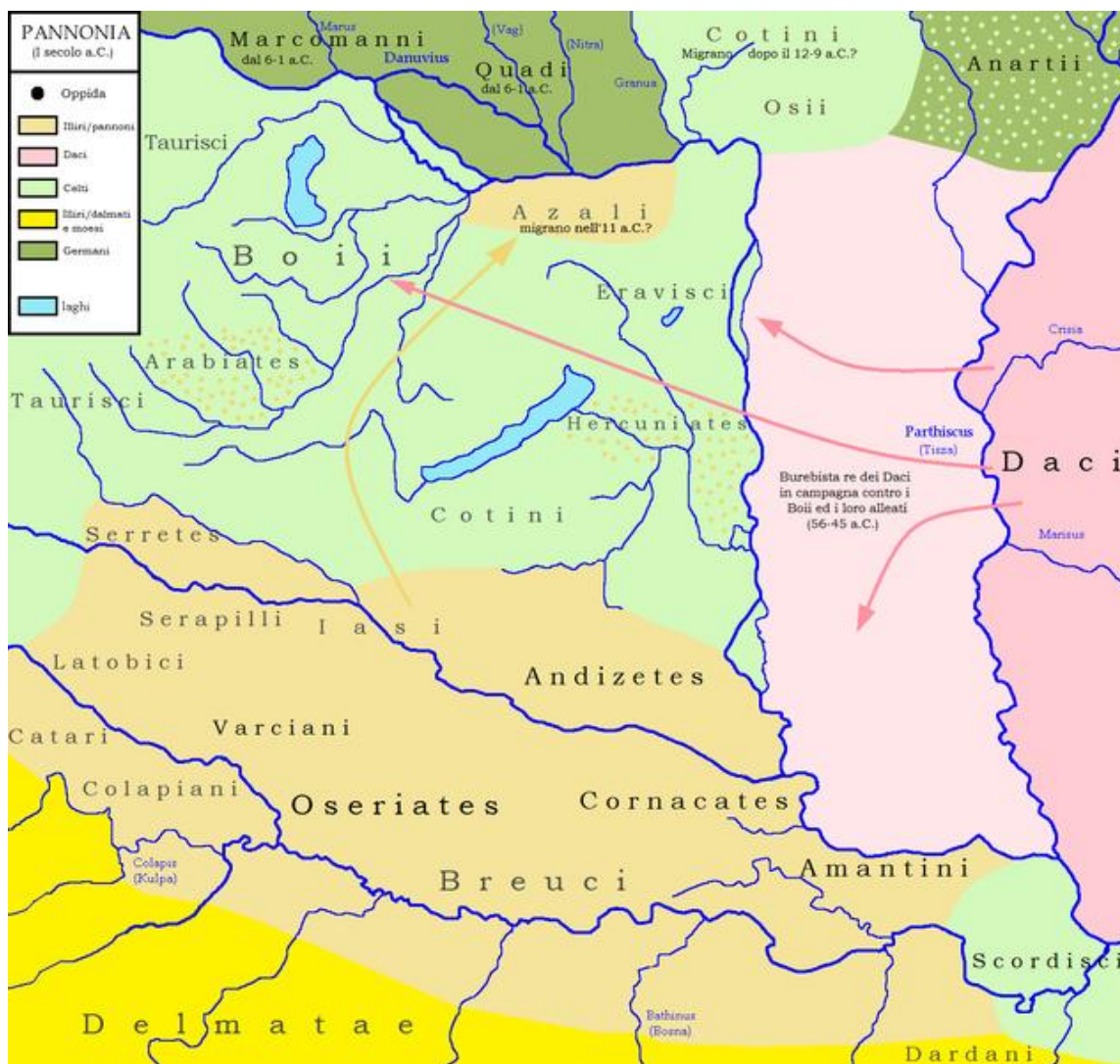
A rómaiak itteni megjelenése előtt a Kr. e. III-I. században történt Kárpát-medencei kelta honfoglalás elsősorban a kelta kultúrát terjesztette, nem a kelta etnikumot. Kiváltképp a vassfeldolgozás terjedt el, s ezen a területen ekkoriban jelentek meg az első tartósabban használt vaskohók.⁸⁷ *Erődített városokat, nagyméretű földvárakat és úthálózatot építve, a hatalmi központok rendszerét alakították ki a Dunántúlon és a Duna–Tisza-közén. „A késő vaskori oppidum-kultúra a Dunakanyartól az Északkeleti-Kárpátokig kimutatható (Budapest–Gellérthegy, Zemplén, Munkács, hogy csak a legfontosabbakat említsük).”⁸⁸* A helyi, paraszti népességgel erősen keveredtek, annak műveltsége befolyásolta műveltségüket. Még a hamvasztásos temetkezésre is áttértek, így a bükkikukutyini kultúra továbbra is ugyanott fennmaradhatott, mint annak előtte, sőt részben már a Dunántúlra is áttérjedt. **(31. ábra.)**

⁸⁶ http://www.sulinet.hu/tori/kszerettsegi/szobeli/II_1/vegso/original/eu_romai_varos.jpg.

⁸⁷ A vasat a Kárpát-medencében már jóval előtte ismerték. A Tátrában Kr. e. 1900-ból származó vaskohó maradványai kerültek elő.

⁸⁸ Mócsy (1975a), p.: 20. Elég közismert a Bükk-szentlászlói oppidum is.

Korábban, a Kr. e. VI. században a Kárpát-medencében kisebb létszámban a szkíták is előfordultak, akik egyébként Kr. e. 750-től a Kárpáttól Közép-Ázsiáig uralkodtak. Nyugaton pedig a kelták uralkodtak tehát, akiknek keleti határa a szkítákkal évszázadokig ugyanaz maradt. Kr. e. 300 körül, hatalma elvesztésekor a királyi szkíta törzs beköltözött a Kárpát-medencébe, a Mátraaljára, ahol megtalálták fejedelmi sírjaikat, de aztán beolvadtak az őslakosságba.

31. ábra. Kelta és illír törzsek Pannóniában a Kr. e. I. században.⁸⁹

3000 éve dél-nyugatról illír pásztorok érkeztek a Kárpát-medencébe, főként a Dunántúlra. *Erődöket építettek a dombokra, palánkvárait a mocsarakba.* Halomsíraikban urnás temetkezés van. Az urnákon háromszög alakú nőalakok szőnek, fonnak, lanton játszanak. A bronz használata ekkor már általános. Ugyanekkor jelent meg a Kárpát-medence keleti felén a sztyeppén dél felé hódító szkíták által elűzött, hatalmát veszített kimmerek vezér törzsének nem nagy

⁸⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pannonia_popolazioni_png.png.

számú lovas-pásztor műveltsége és hamarosan beolvadt a helyi lakosságba. Ez utóbbi, azaz az őslakosság ezekben az időkben végig megőrzi műveltségét, nyelvét, azonosan a korábban innét kiköltözött kukutyinivel. Az erdélyi sírokban pedig ekkor sincsenek az emberek közti rangbéli különbségre utaló jelek, mellékletek. Divald Kornél művészettörténész szerint a székesfővárosunkon jelentős kulturális nyomot hagyó legrégibb nép a kelta eredetű eraviscus volt: Az eraviscusok a Kr. e. III–II. században lepték el „a mai Buda területét, s kezdetben a Gellért-hegy barlangjaiban, a budai hegyek sziklás vidékén és erdőiben lakhattak. A kiásott sírok és ráuk maradt egyéb leletek bizonyossága szerint az eraviscusok idővel a mai Kelenföldről Ó-Buda északi határáig, sőt délen Tétényig, északon pedig Szent-Endréig lepték el a Duna partját.” Ebből leginkább a viszonylag nagy területre kell odafigyelnünk, mert a keltaság vezető réteget jelentett, azaz az eraviscus kiterjedést már akkoriban is egyfajta főhelyként vehetjük számításba. Annál is inkább, mivel „amidőn a római légiók sasa idáig hatolt, az eraviscusoknak már alighanem bódékból és sátrakból álló városszerű telepük is volt, amelynek az Acinco kelta nevét a rómaiak Aquincumra változtatták.”⁹⁰ Hangsúlyozzuk, hogy az egész területet – Téténytől Szentendréig – nevezték az eraviscusok Acinconak és e név után a rómaiak Aquincumnak. Más kérdés, hogy a tudomány túlhaladta a – szinte becsmérő – barlanglakást is és a bódékat is, sőt inkább hatalmas építményeket, körtelepüléseket és oppidumokat, erődítéseket ismerünk már abból az időből a szóbanforgó terepről.

A Dunántúlon a kelta uralmat a római váltotta fel Kr. e. 12-ben, amivel itt megjelent a templomgazdaság és a személyi földtulajdon. Ugyanakkor Erdélyt meghódították a dákok, akik hatalmukat Észak-Magyarorszáig és a Fekete-tengerig kiterjesztették. A dák területen, amint ott előtte sem, ezután sem jött létre templomgazdaság.⁹¹ Azaz nem a hatalmi-papi elit irányította a gazdaságot. A dák uralomtól északra és nyugatra, a rómaiaktól keletre eső Kárpát-medencei területeken pedig megjelent a szarmaták hatalma, akik előtte a sztyeppén leverték a szkítákat. A rómaiak terjeszkedésének a Kárpát-medencében és a Fekete-tengernél ezek a dákok, és a hosszú lándzsás és acélpáncélos nehézlovasságot feltaláló szarmaták szabtak határt.⁹²

Róma hatalma kifejlődésekor arisztokratikus köztársasági formában uralkodó elit volt. Városállamként indult, de kezdetben nem voltak királyai.⁹³ Hatalmának úgymond a Földközi-tenger teljes medencéjére való kiterjedésekor váltott formát (Kr. e. 27),⁹⁴ és választott császárokat. Hatalma a birodalom szervezési technikájában gyökeredzett. Ennek lényege hatalmas zsoldos hadsereg volt,

⁹⁰ Divald (1903), p.: 11.

⁹¹ A dákok vagy trákok egyistenhitük szerint halhatatlanok voltak Josephus Flavius értesülése szerint.

⁹² Keleten pedig a Párthus Birodalom.

⁹³ Grant (1988), p.: 249.

⁹⁴ Cunliffe (1998a), p.: 427.

amibe a különböző meghódított területek lakosságából is szerveztek légiót. A hadsereg szabta meg az állami politikát és tulajdonképpen a római polgárokkal egyetemben egyenértékűen magát a császárt. Következétesen terjeszkedő politikát folytatott. A szárazföld belseje felé azonban csakis akkor fordult, amikor már úgymond a teljes tengerpartot gyarmatosította (Kr. e. 190),⁹⁵ és a Fekete-tengerhez vezető útjait kellett biztosítani. Ekkorra már kidolgozta a szárazföldi gyors katonai akciók módszerét, aminek szerves része volt a harci szekerekkel gyorsan bejárható útrendszert. A meghódított területeken katonai állomásokat épített ki, szigorúan azonos módon fölépített támaszpontokat. Ezekhez civilizációs elemeket csatolt, így a lakosság számára kedvezőbb, városi életfeltételeket tudott teremteni. A békés lakosságot nem bántotta, de a lázadást könyörtelenül eltiporta.⁹⁶

A római köztársaság azonban viszonylag hamar megbukott és isteni rangú császárok következtek. Johann Gottfried Herder véleménye róluk igen lesújtó: Róma „csak úgy sajátíthatta el fokozatosan a szárazföldi és tengeri hadművészetet, hogy a világnyi térségben élő összes népet megtámadja, leigazza és eltaposja, végül, csak így válhatott ő maga saját dicsőségének határává és elmúlásának okává, aminthogy azzá is vált. ... A pártatlan vizsgálódást mi sem akadályozná többé, ha nem keresnék a véres római történelem mögött is a Gondviselés gazdaságos, titkos tervét, mintha Róma például elsősorban azért emelkedett volna oly magasra, hogy szónokokat és költőket neveljen, hogy birodalma határáig terjessze ki a római jogot és a latin nyelvterületet, és képes legyen minden utat elegyengetni a keresztény vallás meghonosítása érdekében. Közismert, hogy milyen szörnyűséges bajok sújtották Rómát és a világot, mielőtt ezek a szónokok és költők kibontakoztak... Egyetlen gyöngyszem megmentése kedvéért tehát hajóknak kellett elsüllyedniük, és az emberek ezrei vesztették életüket pusztán azért, hogy hamvaikból kinőjön néhány szál virág, amelyet a szél is elragad. Vergilius Aeneisének, Horatius békés múzsjának és urbánus leveleinek nagy ára volt; patakokban folyt ki előzőleg a római vér, számtalan nép és birodalom görnyedt rabigába; vajon nem voltak-e túl költségesek a kizsarolt aranykornak e szép gyümölcsei? Ugyanezt mondhatjuk a római jogról; mert ki ne tudná, hogy milyen nyomorúságba döntötte a népeket, és hány ország emberibb berendezkedésének kellett miatta elpusztulnia? Idegen népeken ültek törvényt olyan szokások szerint, melyeket azok hírből sem ismertek; olyan bűnöket és büntetéseket varrtak a nyakukba, melyekről nem is hallottak; végül pedig ez a törvénykezés, amelyet egyedül a római berendezkedéshez szabtak, keresztülvitte azt, amire az elnyomás ezernyi gyötrelme nem volt képes: úgy szétbomlasztotta, úgy tönkre-

⁹⁵ Grant (1988), p.: 267, így ír: „Philip és Antiochus egyezsége a Földközi-tengert szinte római tóvá alakította.” Az angol szöveg: „*In the treaties with Philip and Antiochus had almost made the Mediterranean a Roman lake.*”

⁹⁶ Még romanizált szemmel is rémületes az, ahogy ez Josephus Flavius (1964) ismert munkájában, a *Zsidó Háború*-ban megjelenik.

tette a legyőzött népek karakterét, hogy elvesztették saját arculatukat, és megjelent helyette a római sas, elgyengült szárnyával fedve be a provinciák gyászos tetemeit, miután kivájta szemüket, és szétmarcangolta belső részeit. A latin nyelv sem húzott hasznát a legyőzött népekből, sem azok belőle. Megromlott a latin, és végül román keverékké lett, nemcsak a provinciákban, hanem Rómában is. A szép görög nyelvet is megfosztotta tiszta szépségétől, sok-sok nép nyelvjára pedig, amely mind e népeknek, mind nekünk jóval hasznosabb lett volna a megromlott római nyelvnél, utolsó szilánkjáig megsemmisült. És végül a keresztény vallást illetően: amilyen nagy tisztelettel viseltetem iránta az emberi nemre gyakorolt jótékony hatásaiért, éppoly távol áll tőlem az a hiedelem, mintha kezdetben Rómának akár egyetlen utcakövét is érlette rakták volna le az emberek. Nem érlette emelte városát Romulus; Pompeius és Crassus nem érlette vonultak át Júdeán; még kevésbé igaz, hogy Európa és Ázsia valamennyi római intézménye mindenütt a kereszténység útjának előkészítését szolgálta volna. Róma ugyanúgy vette fel a keresztény vallást, mint az Ízisz-kultuszt és a keleti világ megannyi elhajított babonáját; bizony, méltatlan volna Istenhez, ha azt képzelnénk, hogy a Gondviselés, legszebb munkájához, az igazság és az erény terjesztéséhez, nem ismert más eszközt, mint a rómaiak véres, zsarnoki kezét. A keresztény vallás a maga erejéből emelkedett fel, ahogyan a római birodalom is önnön erejéből növekedett, s amikor a kettő frigyre lépett, egyikük se húzott hasznát belőle. Római-keresztény fattyút hoztak a világra, akiről némelyek úgy vélekednek, hogy bárcsak meg se született volna.”⁹⁷

Herder tovább is megy a rómaiak igen elmarasztaló jellemzésén, és a római kereszténység megítéléséig jut, bár utóbbiban már a protestantizmus szellemét is érezhetjük. De ugyanúgy érezhetjük a magyar szellem lobogását is, amely így külön kereszténységet adott a világnak, mint Róma vagy Nyugat-Európa. És a Kárpát-medencei magyar eredet és folytonosság elméletét erősíti, hogy amikor a rómaiak elsorvasztották a többi összes provincia nyelvét, sőt még Rómáét is, miként maradhatott meg az itteni magyar nyelv ilyen fényes tökéletességben, mint amit ismerünk. Úgy, hogy amikor a Dunántúlon a kelta uralmat a római váltotta fel a maga templomgazdaságával és személyi földtulajdonával, nem múlt el a világ, az itteniek – ősünk – megtanultak alkalmazkodni hozzájuk is, amint majd a népvándorlásnak mondott hatalmi mozgáshoz is, illetve mert a gazdag itteni föld művelőiként olyan embertömeggel és gazdag műveltséggel bírtak, amivel túléltek a történelem viharait, és nyelvünk még a hátralévő háttérlet 1856 évét.

A túlélés záloga volt a Kárpát-medence nagy területe is, ahol különösen az északkeleti rész volt védett leginkább a történelmi mozgásoktól. De ugyancsak Kr. e 12-ben Erdélyt meghódították a dákok, akik hatalmukat Észak-Magyarorszáig és a Fekete-tengerig kiterjesztették. A ma dáknak mondott terü-

⁹⁷ Herder (1978), pp.: 399-401.

leten, amint előtte se, ezután se jött létre templomgazdaság,⁹⁸ ami a magyar lét őrzésének egyik fontos feltétele, illetve jele, mert ez azt jelentette, hogy ott nem hatalmi-papi elit irányította a gazdaságot. A dák uralomtól északra és nyugatra, a rómaiaktól keletre eső Kárpát-medencei területeken pedig megjelent a szarmaták hatalma, akik előtte a sztyeppén leverték a szkítákat. A rómaiak terjeszkedésének a Kárpát-medencében és a Fekete-tengernél ezek a dákok, és a hosszú lándzsás és acélpáncélos nehézlovasságot feltaláló szarmaták szabtak határt.⁹⁹

Róma hatalmával terjedt tehát a nyelve is, a latin. Tulajdonképpen eredetileg egy kis közösség nyelve lehetett, indoeurópai gyökerekkel. Később a tartós etruszk együttélés és civakodás közben onnan rengeteg szót vett át.¹⁰⁰ Írott formájában vált a római adminisztráció nyelvévé és ezzel először az ismert történelem során a hódítással a nyelv is terjedt. Utódnyelvei azonban genetikusan nem erednek a latinból, hanem a helyi nyelvek latinosodott változataiként foghatók fel. Magában a latinban erősen érződik az etruszk nyelvi hatás.

A legrégebbi magyar nyelvi emlékünknél római tartományból, Pannóniából ered.¹⁰¹ II. Constantius császár 359-ben maga ment el Acimincumba (régii magyar Szalánkemén, ma Kamenicz a Tisza Duna-torkolatával szemben), hogy elhárítsa a szarmata limigans törzs (Sebestyén László 'szolgajászok' és Gibbons jászok néven nevezi őket) által a rómaiakat fenyegető veszélyt, mintegy megmagyarázva az ott élő falusiaknak, miért is kell emelt adókat fizetniük. De az engedékeny hangra készülődve a magas sáncon álló trónszékről, – a nép már leparancsolta volna, mert milyen alapon ült olyan magasra, talán, hogy a hallgatóság leendő engedelmes alattvalóknak látszódjon? – közülük az egyik paraszt csizmáját lekapva a császár felé dobta azt, miközben dühösen – Ammianus Marcellinus szerint mintegy csatakiáltásként – ezt a szót harsogta: *Marha, marha!*¹⁰² Ekkor ez az esemény már ú.n. *szarmata* betelepedés¹⁰³ – a mai ukrainai

⁹⁸ A dákok vagy trákok egyistenhitük szerint halhatatlanok voltak Josephus Flavius értesülése szerint.

⁹⁹ Keleten pedig a Párthus Birodalom.

¹⁰⁰ Götz (1994), pp.: 869-871.

¹⁰¹ Nagy (1994), p.: 74. Götz p.: 629.

¹⁰² Sebestyén (2004), pp.: 274-275. Aki hozzáteszi: „Megőrizte Ammianus Marcellinus, s meglepő módon továbbadta az európai történészeknek számára Gibbon. Hogy a magyar történészek miért hallgatják el, még találgatni sem tudom és kívánom.” Az ominózus latin szöveg: „*Visoque imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque adloqui velut morigeros iam futuros, quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto 'marha, marha,' quod est apud eos signum bellicum, exclamavit eumque secuta incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur.*” (Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum*, Liber XIX, XI/10. V. ö.: Gibbon (1993), 2. kötet, pp.: 217-225.) A teljesség kedvéért még a magyar 'tudomány' szófejtése: „*marha* - [1358 tn., 1372 u.] 'szarvasmarha, főleg ökör vagy tehén'. Német közlebről bajor-osztrák jövevényszó, vö. ófelnémet *markat* 'kereskedelem, piac; áru', középfelnémet *markt* 'piac; vásár, kereskedelem, áru; merőváros', hazai korai újfelnémet *markht* 'piac', német Markt 'ugyanaz'. A német szó 'kereskedelem, (éves) piac' jelentésű

területről – után volt egy évszázaddal. Ez a véletlenül fennmaradt 1656 éves nyelvemlékünk 536 évvel előzi meg a 'honfoglalást', azaz a magyarok bejövételének is nevezett eseményt, és kiválóan alkalmas az őslakosság maival azonos nyelvének bizonyítására.

A rómaiak által megszállt területeken alakultak meg az első keresztény közösségek is és építették meg az első templomaikat, bazilikájukat. Illyrikumban 325-ben,¹⁰⁴ valamint Sopianaeben, Solvában, a mai Fenékpusztán és Tácon ezt követően épült fel templom.¹⁰⁵

A római 'uralom' egybeesett másik két elit uralmával: Erdélyben a dákok, északra tőlük pedig a szarmaták képviselték az uralkodó réteget. A három uralkodó réteg között az összetűzések eléggé gyakoriak voltak, de egyik sem tudott a másik területére nagy mélységben behatolni. A rómaiak megkísérelték a dákokat kiszorítani, de ez nem sikerült nekik. Ugyan eljutottak a Fekete-tengerhez is, de ott már nem tudtak igazán megtapadni.¹⁰⁶

Pannónia a rómaiak szempontjából fontos és meghatározó tartomány volt. Egyrészt innen tudták a keletről özönlő népvándorlás hullámai jó részét feltartóztatni, másrészt a római császárok személyének kiválasztásában Pannónia többször is határozottan beleszólt: leváltott, kikiáltott császárokat. Van még Pannóniának egy nagyon fontos tulajdonsága: a Rómaiak nem tudták a határait tartósan átlépni északra és keletre. Itt találkozott azzal a haderővel, ami már számukra is új és félelmetes elemet hordozott, amivel szemben a római haderő képtelen volt győzedelmesen fellépni: a sztyeppei népekkel, és azok új 'találmányával', a nehéz lovassággal. Az Alföldön ugyanis megjelentek a szarmaták, és Kr. u. 375-ben Adrianopolisban legyőzték az egyik római légiót.¹⁰⁷

német latin *marcatus* főnévre vezethető vissza. A magyar hangalak a tévesen tárgyragnak érzett szóvégi német *t* elhagyásával keletkezett. A marha eredeti jelentése '(kereskedéssel szerzett) vagyon' volt. Mivel a szarvasmarha volt a legfontosabb kereskedelmi árucikk, kialakult a szó állatnévi jelentése [1587]. Melléknévként 1721 óta lett használatos elsőként 'rendkívül nagy' értelemben. Később alakult ki a durva 'hülye' [1786] jelentés. A bizalmas társalgási nyelvben használatos marhaság 'nagy ostobaság, mulatságos dolog' [1780k.] főnév -ság főnévképzővel alakult. A horváth-szerb 'marva' marha, a szlovén 'márha' ugyanaz." (TESz II. p.: 845.) Edward Gibbon brit történész nagy műve, *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története* 1788 óta olvasható. A minden forrást felhasználó, 1970-ben kiadott TESz szerkesztője bizonyára ismerte *marha* szavunk e korai, ráadásul kétértelmű előfordulását ott (ami tehát nem 1721-ben fordult elő először írásban). Bizonyára a 'honfoglalás' fogalma miatt mellőzte a TESz az adatot, ezzel máig késleltetve a Kárpát-medencei magyar eredet kutatásának tudományos elismerését.

¹⁰³ László (1974), p.: 156. Tudjuk: jazig földművesek is jöttek velük, azaz a bejövők ismerték az itteniek – magyar – nyelvét.

¹⁰⁴ Chadwick (1987), p.: 25

¹⁰⁵ Sági (1994), p.: 194. Kr. u. 374 után építik át a B periódusban épült vendégfogadót bazilikává.

¹⁰⁶ Ascherson (1996), p.: 82.

¹⁰⁷ Ascherson (1996), p.: 223.

32. ábra. Római kori halomsír. A 8-as sz. főközlekedési út mellett Inota és Várpalota közt.¹⁰⁸

A római kor emberére nézve nagyon nagyfokú változatosság jellemző. A rómaiak által megszállt területeken a fél-világ emberanyaga rövid időre, átmenetileg megjelent.¹⁰⁹ Ez alátámasztja László Gyula fentebb említett megállapítását: a római uralom még a megszállt területeken sem érintette az ott már korábban élt lakosság etnikai, nyelvi összetételét.

Divald szerint az Aquincum környékén talált legrégibb római emlékek a II. segédlégió kiszolgált katonáinak sírkövei Domitianus császár (Kr. u. 81-96) korából. „Az utolsó közvetlen adat, amely a római birodalomnak jelentős határvárosává fölvirult Aquincumról ránk maradt, a 376. év eseményeiről szól, amikor itt a quádok ellen harcoló I. Valentinianus császár fiát, a négyéves II. Valentinianust, apjának Brigetióban bekövetkezett hirtelen halála nyomában császárrá kiáltják ki és avatják föl. Ugyanebben az időben kezdődik a népvándorlás kora, amely azonban éppoly kevésbé vet véget Aquincumban a rómaiságnak, mint ahogy a rómaiakat megelőző eraviscusok sem enyésznek el ezek uralma alatt. Az eraviscus nép meghódolván, magáévá tette a római kultúrát is, s ennek terjesztőivel társadalmi és szellemi közösségben élt, anélkül azonban, hogy faji jellegéből és nemzetiségéből egyhamar kivetkőzött volna. Ennek nem egy domborművel díszített, vagy eraviscus neveket viselő római feliratos emlékünks is bizonyossága.”¹¹⁰ A Kr. u. 300-tól kiszáradt észak-európai területekről Kr. u. 200 után északi nomádok érkeztek a déli sztyeppei területekre, az ostrogótok és vizigótok a Krím-félsziget előterébe, a vandálok és burgundiak a francia legelelőkre. E germán törzsek mozgásukkal érintették a Kárpát-medencét is, betelepülve, majd elvonulva, vagy csak átvonulván ott. Számuk elenyésző volt az itt élőkhöz képest, inkább csak a legeltető területeken vonultak, de a hatalmi játsz-

¹⁰⁸ Székesfehérvár felől érkezve baloldalon található a két fűvel borított, egymásra nagyon hasonlító, helyreállított római kori halomsír. A bennszülötteken uralkodó helyi törzsi arisztokrácia egyik vezetőjének (második halom) és fiának (első halom) temetkezőhelye az I. és II. század elejétől.

<http://www.varpalota.hu/images/turizmus/82.jpg>.

¹⁰⁹ Kiszely (1976), p.: 200.

¹¹⁰ Divald (1903), pp.: 11-12.

mákba igyekeztek beleszólni. Valójában mindegyik törzs a hunok elől menekült nyugat felé. (32. ábra.)

33. ábra. Kunhalom, vagy hunhalom?¹¹¹

A rómaiakkal ugyan először terjedt a hódítók nyelve is, s Pannónia jelentős tartomány lett, mégis a római uralom nem érintette az itt már korábban élt lakosság etnikai, nyelvi összetételét. Mindenesetre az első magyar nyelvemlék – mint láttuk – Pannóniából ered, mert hiszen amikor Kr. u. 359-ben Constantius császár idejött megmagyarázni a falusiaknak az adóemelést, lemarházták. Már Kr. u. 325 után keresztény templomok épültek Pannóniában. És a szkítiai lovas katonáknak, a Zachar József által bemutatott¹¹² keresztény hitükkel, Kr. u. 405-ben érkeztek a Kárpát-medencei Alföldre. A hun vezértörzs felváltotta a római uralmat, a meghódított, meghódolt és a legyőzött népekkel nagy szervezettségű szövetségi rendszert dolgozott ki. Hadseregükben a hunokhoz képest többséget alkottak a gótok, gepidák, szlávok és alánok. Atila birodalma a Volgától a Rajnáig terjedt. Ám a Kárpát-medencében a Dunától keletre még ekkor sem alakult ki templomgazdaság. Majd a hunok bukása, 460-480 után germán törzsek érkeztek és telepedtek be átmenetileg a Kárpát-medencébe: 500 körül a langobárdok, de az avarok megjelenésekor a maradék gepidákkal 558-ban Itáliába távoztak (Lombardia). A hunokhoz hasonlóan keletről érkezett avarok a bolgár birodalom meghódítása után, annak örökségeként telepedtek be (33. ábra) a Kárpát-medencébe, ahol birodalmuk IX. század elejéig fennállt. Azután pedig már a magyar uralkodók korszaka következett.

Felhasznált irodalom

Amigus (2012). *Asociacion, Informatica - As Pontes*. O segundo Stonehenge aparece en Alemania. <http://www.amigus.org/web/archives/009592.php>, módosítva: 2012. május 4. 23:11:21.

¹¹¹ <http://www.grandpierre.hu/site/2009/03/stonegenge-magyar-kapcsolatai/>.

¹¹² Zachar (2006).

Anthony (1996), D. W.: „Shards of Speech.” *The Science* 1996 January/February.

Ascherson (1996), Neal: *Black Seac*. London.

Barber (1999), Elizabeth Wayland: *The Mummies of Urumchi*. W. W. Norton & Co. New York.

Bárczy (1999) Zoltán: „Újabb adatok a Kárpát-medence bronzkori kohászatáról.” *Turán XXIX* (Új II), pp.: 11-16.

Chadwick (1987), Henry & Evans, G.R.: *Atlas of the Christian Church*. Time Life, Oxford.

Cunliffe (1998), Barry: „Iron Age Societies in Western Europe and Beyond, 800-140 BC.” *Prehistoric Europe*, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 336-372.

Cser (2000) Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról*. Szerzői Kiadás, Melbourne.

Divald (1903) Kornél: *Budapest művészete a török hódoltság előtt*. Művészeti Könyvtár sorozat (Szerk. Dr. K. Lippich Elek). Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel illusztrálva. "Pátria" irod. vállalat és nyomdai résztv.-társ. nyomása. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés kiadása, Budapest. 165 pp.

Fókusz (2012). *Vajdasági ismeretterjesztő és tudományszerűsítő portál*. „Trója.” Legendák rovat.

http://fokusz.info/index.php?cid=1285654298&sid=1702829741&honnan=Nemzeti_Hirhalo. Módosítva: 2012. április 2. 19:08:52.

Gaál (2002) Ernő: „Transzkaukázia földrajza.” *Örményország kincsei. Titkok az Ararátról* c. kiállítás (Budapest, Károlyi Palota Kulturális Központ, 2002. 07. 1.–10. 31.) katalógusa.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsenek/ormenyek/ormenyország_kincsei/pages/oktaa_02_transzkau.htm. Módosítva: 2012. február 8. 9:00:04.

Gábori (1974) Miklós: *Ala Tau – Ararát. Régészeti utazások*. Gondolat, Budapest.

Gening (1992), V. F., Zdanovich, G. B, Gening, V. V.: *Sintasha*. Cheljabinsk.

Gibbon (1993), Edward: *The history of the decline and fall of the Roman Empire (1737-1794)*. Knopf, New York.

Gibbon (1825) Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire 12. kötet*. London, 1825. Google Könyvek.

http://books.google.hu/books?id=pKxPAAAcAAJ&pg=PA503&lpg=PA503&dq=Tolila+%C3%A9s+Attila&source=bl&ots=9qahvzcTCr&sig=nrXjZX3aIQe9Xpl1jE56yILrJnM&hl=hu&sa=X&ei=UkboUqWCHcy_ywPu84DgAg&redir_esc=y#v=onepage&q=Tolila%20%C3%A9s%20Attila&f=false. Módosítva: 2014. január 29. 1:17:54.

- Gibbons (2000), Anne: "Evolutionary Genetics. Europeans Trace Ancestry to Paleolithic People." *Science* **290**, pp.: 1080-1081.
http://everything2.com/index.pl?node_id=1293599
- Gimbutas (1991), Marija: *The Civilization of the Goddess*. Harper, San Francisco.
- Glatz (1996) Ferenc: *Magyarok Krónikája*. 2. kiadás, Officina Nova, Budapest.
- Götz (1994), László: *Keleten kél a nap*. Püski, Budapest.
- Grant (1995), Michael: *Myths of the Greeks and Romans*. Meridian, N.Y.
- Herder (1978), Johann Gottfried: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról*. Ford.: Rathmann János. Gondolat Kiadó, Budapest.
- László (1967) Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*, Gondolat, Budapest.
- László (1974) Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig*. Gondolat, Budapest.
- Miske (1904) Kálmán: *Die Bedeutung Velem St. Veist als prähistorischen Guss-Stäte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzfrage*. *Archive für Anthropologie*, Neue Folge Braunschweig 2. k. 2. a. pp.: 124-128.
- Mócsy (1975a) András: *Pannonia a korai császárság idején*. Apolló Könyvtár 3. Szerkeszti Harmatta János. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Múlt-Kor* (2012) történelmi portál. „Megtalálták a legősibb európai civilizáció nyomait.” <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=10053>, módosítva: 2012. május 4. 23:30:22.
- Myths* (2012), *Mysteries and Wonders*. „Gobekli Tepe Constellations.” <http://www.timothystephany.com/gobekli.html>. Módosítva: 2012. március 31. 0:24:38.
- Nagy (1987), Sándor: *A Magyar Nép Kialakulásának története*. Hídfő Baráti körének Kiadása, Garfield.
- NG Online (2008), MTI. Létrehozva: 2008. 08.
<http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&id=12059> de itt már elérhetlen. Idézi <http://chronica.freebase.hu/articles/Ural.html>. Módosítva: 2012. március 11. 14:48:50.)
- Redford (1993), D.B.: *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. Princeton, New Jersey.
- Roux (1992), G.: *Ancient Iraq*. Pinguin, London. (Eredetileg Allen & Unwin, 1964).
- Sági (1994) Károly: „A fenékpusztai későrómai erőd ásatási eredményei.” *A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai*. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Budapest–Zürich. pp.: 191-198.
- Sebestyén (2004) László: *Kézai Simon védelmében. Östörténeti tanulmányok*. Nap Kiadó, Budapest.
- Semino (2000), Ornella és mások: „The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective.” *Science* **290** (2000. november 10.).

Sherratt (1998), Andrew: „The Transformation of Early Agrarian Europe: The later Neolithic and Copper Ages 4500-2500 BC.” *Prehistoric Europe*. Szerk. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 167-202.

Sherratt (1998a), Andrew: „The Emergency of Elites: Earlier Bronze Age Europe, 2500-1300 BC.” *Prehistoric Europe*. Szerk. B. Cunliffe. Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 244-276.

Trója (2011) honlap. <http://www.troja.hu/>. Módosítva: 2011. január 6. 23:19:22.

Uzonyi (2010) Zsolt: „Trója.” *Érdekes történetek*.
<http://www.erdekessegek.hu/index.html>. Módosítva: 2010. február 18. 11:37:27.

Világtudomány(2012).hu „A rejtélyes spirálváros.” Módosítva: 2012. május 25. 23:53:24. [http://vilagtudomany.hu/index.php?data\[mid\]=7&data\[id\]=152&a-rejtelyes-spiralvaros](http://vilagtudomany.hu/index.php?data[mid]=7&data[id]=152&a-rejtelyes-spiralvaros).

Welt Online (2012). „Arkaim – Die rätselhafte Spiralstadt im Ural.” Módosítva: 2012. május 25. 23:55:55.

<http://www.welt.de/wissenschaft/article5861383/Arkaim-Die-raetselhafte-Spiralstadt-im-Ural.html>.

Wikipédia (2012). *A szabad enciklopédia*. „Göbekli Tepe.” Módosítva: 2012. március 29. 9:59:56. http://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6bekli_Tepe.

Z. Tóth (2010) Csaba: *A Szintasta–Arkaim régészeti kultúra*.
http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=98226. Létrehozva: 2010.10.21 13:24. Ma már nem elérhető.

Zachar (2006) József: *Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről*. Heraldika Kiadó, Budapest.

Zangger (1993), Eberhard: *The Flood from Heaven; Deciphering the legends of Atlantis*. Pan Book, London.

Zdanovich (1997), G. B.: „Arkaim – kulturnij komplex epokhi srednej bronzi Yuzsnogo Zauralja.” *Rossijskaja arkheologija*, № 2.